

Kavram ve Kuram Analizi Yöntemi: Sartori Geleneği

Concept and Theory Analysis Method: The Tradition of Sartori

Mehtap SÖYLER

Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Bölümü

Bu makaleye atıf için

Mehtap Söyler, “Kavram ve Kuram Analizi Yöntemi: Sartori Geleneği”, *Uluslararası İlişkiler*,
Cilt 17, Sayı 66, 2020, s. 93-115, DOI: [10.33458/uidergisi.720627](https://doi.org/10.33458/uidergisi.720627)

Makaleye Erişim İçin: <https://dx.doi.org/10.33458/uidergisi.720627>

Makale Gönderim: 03 Ocak 2019

Son Düzeltme: 27 Ocak 2020

İnternet Yayım: 15 Nisan 2020

Basım Tarihi: 01 Haziran 2020

Uluslararası İlişkiler Konseyi Derneği | Uluslararası İlişkiler

E-Posta: bilgi@uidergisi.com.tr

Bu makalenin tüm hakları *Uluslararası İlişkiler Konseyi Derneği*'ne aittir. Önceden yazılı izin almadan hiçbir iletişim, kopyalama ya da yayın sistemi kullanılarak yeniden yayımlanamaz, çoğaltılamaz, dağıtılamaz, satılamaz veya herhangi bir şekilde kamunun ücretli/ücretsiz kullanımına sunulamaz. Akademik amaçlı alıntılar bu kuralın dışındadır. Yazıda belirtilen fikirler yalnızca yazarına/yazarlarına aittir. UİK Derneğini, editörleri ve diğer yazarları bağlamaz.

Kavram ve Kuram Analizi Yöntemi: Sartori Geleneği

Mehtap SÖYLER

Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, İzmir
E-posta: mehtap.soyler@ikc.edu.tr

ÖZET

Türkiye’de Uluslararası İlişkiler, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi gibi yakın disiplinlerin durum değerlendirmesini yapan çalışmalar kavram ve kuram oluşturma, geliştirme ve test etme hususunda önemli bir açık olduğuna dikkat çekmektedir. Giovanni Sartori, kavramı yöntem sorununun merkezine taşıyan eserleriyle bir geleneğe ismini vermiştir. Gelenek, matematiksel mantığa dayalı kavram ve kuram analiziyle geçerliği yüksek kavram ve kuramlar geliştirilmesine, dolayısıyla bilimselliğe katkıda bulunmuştur. Bu makale ‘Sartori geleneği’ni analiz etmekte ve uygulamalı bir rehber sunmaktadır. Özgün katkıları popülizm, rekabetçi otoriteryanizm, sosyal adalet, başarısız devlet ve diplomatik özür kavramlarının yapısal ve matematiksel analizi; yukarıdan devrim kuramı ve barış kuramının yapısal analizi; kuramların matematiksel formül haline getirilmesi ve görselleştirilmesidir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Bilimlerde Yöntem, Gerek-Yeter Şart, Aile Benzerliği, Matematiksel Mantık, Geçerlik

Concept and Theory Analysis Method: The Tradition of Sartori

ABSTRACT

Studies that assess the track record of International Relations and sister disciplines, such as Political Science and Public Administration, in Turkey, draw attention to the shortcomings regarding concept and theory generation, revision, and test. Giovanni Sartori’s seminal works that shifted concepts into the center of methodological issues have paved the way for a tradition named after his name. Through concept and theory analysis based on mathematical logic, this tradition has contributed to the generation of highly valid concepts and theories, hence to scientificity. This article analyses the ‘Sartori tradition’ and provides a user’s guide with demonstrations. Its original contributions are to analyze the structural and mathematical relations within the concepts of populism, competitive authoritarianism, social justice, failed state, and diplomatic apology; to analyze the structure of the theory of revolution from above and the theory of peace; to formalize these theories with mathematical notations and to visualize them.

Keywords: Social Science Methodology, Necessary and Sufficient Condition, Family Resemblance, Mathematical Logic, Validity

Giriş

Türkiye’de Uluslararası İlişkiler (Uİ) ile Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi gibi yakın disiplinlerin durumunu 1970’li yıllardan bu yana değerlendiren çalışmalar, olumlu gelişmelere rağmen, kavram ve kuram oluşturma, geliştirme ve test etme hususunda halen önemli bir açığın mevcudiyetine dikkat çekmektedirler.¹ Uİ akademisyenlerinin cevapladığı ankete dayanan TRIP 2014 raporu, “teori üretme işlevini üstlenen merkez ülke akademisyenleri ile bu teorilerin bölgesel meselelere tatbiki işlevini üstlenen çevre ülke akademisyenleri arasındaki entelektüel iş bölümüne”² göre Türkiye’yi bir ‘çevre ülke’ olarak konumlandırmıştır. Belli bir yönetime odaklanan özgün Türkçe yayınların kısıtlı sayıda olması ile uluslararası yazındaki yeniliklerin aktarılması ve geliştirilmesindeki zorluklar bu durumu açıklayan temel nedenler arasında sayılabilir. Bunlara, uluslararası yazında kavram ve kuram analizinin nasıl yapılacağını rehber niteliğinde ele alan eserlerin nadir olması da eklenebilir. TRIP raporuna göre, Türkiye’de siyaset bilimi alanında temel alt çalışma alanını ‘araştırma yöntemleri’ olarak tanımlayanların oranı (%0), dünya genelinin (%1) altındadır. Türkiye’de Uİ alanında tanımlanan temel alt çalışma alanları arasında ‘araştırma yöntemleri’ seçeneği bulunmamaktadır.³

Siyaset biliminin önemli temsilcilerinden Giovanni Sartori, kavramı sosyal bilimlerde yöntem sorununun merkezine taşıyarak, eserleriyle bir geleneğe öncülük etmiştir. 1970 tarihli “Karşılaştırmalı Siyasette Kavramın Yanlış Oluşturulması”⁴ başlıklı makalesinden bu yana, kavramın oluşturulması ve kullanılması için önerdiği terim ve stratejileri temel olarak geliştiren bir yazın ortaya çıkmıştır. 2000’li yıllardan itibaren ‘Sartori geleneği’ adını alan bu yazına eleştirel katkıda bulunan yazarlar kavram-kuram bağına da kurmuşlardır. Okuduğumuz bir eserde bulunan ya da bizzat geliştirdiğimiz kavram ve kuramların yapısını nasıl tespit edebiliriz? Kavram ve kuramların içindeki hipotezleri nasıl belirgin hale getirebiliriz? Hipotezlerin barındırdıkları mantıksal ilişkileri nasıl matematiksel formül haline getirebiliriz? Kavram ve kuram ampirik çalışmaya nasıl bağlanır? Kavram ve kuramları ölçüm ve teste uygun hale nasıl getirebiliriz? Gelenek bu soruları cevaplayarak, kavram ve kuram yapılarını tanımlamış, matematiksel mantığa dayalı analiz sayesinde kavram ve kuram ölçümü ve testine olanak sağlamış, kavram ve kuramların geçerliğine, dolayısıyla araştırmaların bilimselliğine katkıda bulunmuştur. Bu makale Sartori geleneğini tanıtarak, okuyucuya uygulamalı bir kavram ve kuram analizi rehberi sunacaktır. Makalenin özgün katkıları popülizm, rekabetçi otoriteryanizm, sosyal adalet, başarısız devlet ve diplomatik özür kavramlarının eser bazında yapısal ve matematiksel analizi; yukarıdan devrim kuramı ve barış kuramının yine eser bazında yapısal analizi, matematiksel formül haline getirilmesi, Şekil 1 ve 2’de sembollerle görselleştirilmesidir.

1 Yukarıda anılan üç disiplinin durum tespiti için bkz. Uğur Ömürgönülşen, “Türkiye’de Lisans Düzeyi Kamu Yönetimi Öğretiminde Yakın Dönemde Yaşanan Gelişmeler: Mevcut Durum Sorun Alanları ve Gelişme Eğilimleri”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 65, No 3, 2010, s. 123–161; Özer Köseoğlu ve Demirel Duyar, “Kongre Bildirileri Üzerinden Yöntem Sorununu Anlamak: KAYFOR Örneği”, *Amme İdaresi*, Cilt 50, No 3, 2017, s. 183–211; Sinan Ciddi ve Paul T. Levin, “Interdisciplinarity and Comparison in Turkish Studies”, *Turkish Studies*, Cilt 15, No 4, 2014, s. 557–570; Murat Somer, “Theory-consuming or Theory-producing?: Studying Turkey as a Theory-developing Critical Case”, *Turkish Studies*, Cilt 15, No 4, 2014, s. 571–588; Metin Heper ve Ümit A. Berkman, “Türkiye’de Kamu Yönetimi Araştırma ve Eğitiminde Kavramsal Kuram ve Yönetim Sorunları”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 12, No 2, 1979, s. 3–18.

2 Mustafa Aydın, Fulya Hisarlıoğlu, ve Korhan Yazgan, “Türkiye’de Uluslararası İlişkiler Akademisyenleri ve Alana Yönelik Yaklaşımları Üzerine Bir İnceleme : TRIP 2014 Sonuçları”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 12, No 48, 2016, s. 34.

3 *Ibid.*, s. 9–10.

4 Giovanni Sartori, “Concept Misformation in Comparative Politics”, *American Political Science Review*, Cilt 64, No 4, 1970, s. 1033-1053.

J.S. Mill, yöntembilimsel başyapıtı “Bir Mantık Sistemi”ne⁵ kavramları tartışarak başlar. Sosyal bilimlerde kavramlar olmadan, diğer bir deyişle düşünen özne ile olgu, nesne, düşünce veya duygu arasında bağ kurulmadan iletişim mümkün değilken, günümüzde kavramlar merkezi konumunu yitirmiş görünmektedir. Buna karşılık Sartori, “net düşünmek net bir dil kullanmayı gerektirir” sözüyle kavramları tekrar yöntemin merkezine taşımıştır.⁶ Yöntem sadece bilimsel araştırmanın prosedürlerini değil, mantıksal yapısını da ilgilendirir. Mantık (*logos*) olmadan, yani düşünme hakkında düşünmeden yöntem olmaz. Akıl yürütme ya da çıkarım mantığı olarak yöntem (*methodology*) ve içerik analizi, anket, mülakat gibi teknikler birbirine karıştırılmamalıdır. Verilere hâkim olmak gerekliyse de yöntem bilinci önceliklidir. Yöntem bilinci, araştırma sorusunu yüzeysel bir mantıkla ele almaya ve mantıksal mükemmeliyetçiliğe eşit mesafede durur.⁷

Geleneğin günümüzdeki öncülerinden Goertz’in deyişle kavramlar ontolojimizdir, “bir olgunun temel yapı taşları hakkında kuramlardır.”⁸ Bir kavramı anlamaya çalışırken onun tanımını yapmaktan daha fazla bir şey yaparız. Onun varlığı için neyin önemli neyin önemsiz olduğu hakkında, bir diğer ifadeyle kavramın ‘ontolojik kuramı’ hakkında düşünürüz. Kavram düşünce ve olguları adlandırırken onları ayırmak ve birleştirmek suretiyle anlamlandıran bir sınıflandırma, akıl yürütme ürünüdür. Araştırmada, kuramdan değişkenlerin belirlenmesine, vaka seçiminden kapsam koşullarına ve ölçüme dek zincirleme etki yapar.⁹ Ayrıca, bilimsel birikim kavramsal istikrara dayalıdır. Yeni terminolojiler kuramsal bilgi birikimini yok sayarsa, farklı kuramlar arasında iletişim sağlanamazsa birikim mümkün olamaz.¹⁰

Kavramlar nitel ve nicel verilerin ne amaçla kullanılacağına karar verir. Sayısallaştırma ancak kavram varsa mümkündür. Bu nedenle, kavram oluşturma kuralları, sayısal ilişkileri yöneten kurallardan bağımsızdır. Ancak bu, kavramların ampirik çalışmada uygulanması gereğiyle çelişmez. Kavramlar kuramların yapı taşı olmakla birlikte, aynı zamanda veri kaplarıdır. Veriler kavramsal kaplarda toplanan ve onlar aracılığıyla işlemde geçen bilgilerdir. Kavramsal kabın ayırıştırıcı gücü ne kadar az ise olgular kabın içine o kadar yanlış toplanır, dolayısıyla kavram ile onun işaret ettiği şey arasında geçerlik bağı kurulmaz. Bir veri kabının ayırıştırma gücü ne kadar keskinse, kabın adı olan kavram o kadar geçerlidir. Sayılar ve veriler ‘konuşmadan’ önce kavramlar hangi gerçeklik hakkında konuşacağımızı tartışır. Başka bir deyişle, istatistiksel işlemin kuramsal değeri önce istatistikle değil, kavramla ilgilidir.¹¹ Bu yüzden, kavrama özen gösterilmesi araştırmanın geçerliğine katkıda bulunacaktır.

5 John Stuart Mill, *A System of Logic*, Toronto, University of Toronto Press, 1843.

6 Giovanni Sartori, “Guidelines for Concept Analysis”, Giovanni Sartori (der.), *Social Science Concepts: A Systematic Analysis*, Beverly Hill, CA, Sage Publications, 1984, s. 22.

7 Sartori, “Concept Misformation”, s. 1033.

8 Gary Goertz, *Social Science Concepts: A User’s Guide*, Princeton University Press, Princeton and Oxford, Princeton University Press, 2006, s. 5.

9 Ibid., s. 27.

10 Andreas Schedler, “Concept Formation”, Bertrand Badie, Dirk Berg-Schlosser ve Leonardo Morlino (der.), *International Encyclopedia of Political Science*, Londra, Sage Publications, 2011, s. 374.

11 Sartori, “Concept Misformation”, s. 1036–1040.

Kavramın Yanlış Kullanılması

2400 yıl öncesinin kadim Yunan filozofu Eflatun'dan 20. yüzyıl ortalarına kadar kavram, 'gerçekliği' kavramımızı sağlayan felsefi bir bilinç sürecinin ürünü olarak görüldü. Wittgenstein kavramın dış dünyayı anlamlandırmaya yarasa da gerçekliği birebir temsil etmediğini,¹² Austin kavramın temsilden öte sosyal iletişimi mümkün kılan 'söz edimi'¹³ olduğunu öne sürdü. Kavramlarla kurduğumuz bağ 'çift taraflı yanlış idrak' nedeniyle hep sorunlu olmuştur. İlk, Antik Yunan'dan beri kavramın gerçek nesnelere yansımaları olan zihinsel yaratılar olarak görülmesi, yani işaret edilen (soyut) şeylerin, olguların nesne gibi düşünülmesidir. Oysa pek az kavram gözlenebilen şeylere karşılık gelir, çoğunlukla sembolik ve soyut gerçeklikleri genelleştirme ve somutlaştırmadan doğar. İkincisi, kavramları elle tutulup gözle görülen ve zaman ve mekânda sabit nesnelere gibi düşünmemizdir ki bu daha çetrefil bir sorundur. Zihin, nesnel dünya ve ikisi arasında köprü işlevi görmesi beklenen kavram üçlüsünün bir bütün oluşturması zorunlu değil, bağlamsal ve olumsuzdur; bir diğer ifadeyle olması kadar olmaması da mümkündür. Akademisyenler, gündelik dilden farklı olarak bilimsel kavramların kamusal ve siyasal hayatta bir gerçekliği açıklamasını, kanıtlanabilir olmasını, en önemlisi de standartlaşmasını hedeflerler. Çifte yanlış idrak olasılığını bertaraf edemesek de bu üçlü üzerinden farkındalık geliştirmek kavramları daha iyi anlamamıza yarayabilir ve kavramların yanlış kullanımını tamamen önleyemese de azaltabilir.¹⁴

Kavramlar dört yolla yanlış kullanılır: Kavram karmaşası, şişirme, bölme ve kötüye kullanma. Kavram karmaşası yukarıda belirtilen kavram (kelime, ad), kavramın anlamındaki özellikler/boyutlar (içsel çağrışım - *intension*) ve ampirik dünyada işaret edilen şey (dışsal kapsam - *extension*) üçlüsünün yanlış ilişkilendirilmesi neticesinde oluşur. İlk, 'çok anlamlılık' kelime ve anlam arasındaki ilişkiden doğan karmaşadır. Bu bir kavramın birden fazla anlam ifade etmesi (eşseslilik) veya birden fazla kavramın aynı anlama gelmesinden (eşanlamlılık) kaynaklanır. Türkçe'de hükümet ve devlet iki ayrı kavram ile ifade edilirken, 'government' bağlamına göre devlet ya da hükümet anlamında eşseslidir. Sadece yürütme erki anlamında tercüme edilmesi kavram karmaşasına yol açacağından, çözüm farklı anlamlara karşılık gelecek ayrı kelimeler kullanmaktır.¹⁵ Karmaşa daha çok muallakta kalan yanlış eşanlamlılar halinde karşımıza çıkar. Bunlar 'semantik (anlamsal) alanı' bozar. Semantik alan, kavramı bileşenlerine ayırır; komşu kavramlardan ayrıldığı ve onlarla birleştiği bir anlamsal harita içinde konumlandırır. Muallak eşanlamlılar bazı anlamsal ortaklıklara rağmen birbirinden ayırt etmemiz gereken kavramları birleştirerek kavramın yeşerdiği semantik toprağı bozduğundan çözüm bu alanın netleşmesini sağlamaktır.¹⁶ Örneğin; devlet, ulus, ırk, halk, ülke kelimeleri ne ölçüde birbirleri yerine kullanılabilir? İkincisi, 'belirsiz kavramlar' hangi ampirik örneğe karşılık geldiği belli olmayan, dışsal kapsamın sınırlarını net çizmeyen kavramlar karmaşa yaratır. Örneğin demokrasinin özellikleri belirsizleştikçe hangi ülkeler için geçerli olduğu da belirsizleşir. Son olarak, 'tanımla ilgili kusurlar' kavram karmaşası yaratır. Bu anlamın bağlı olduğu şartların net olmamasıyla ilgilidir.¹⁷

12 Ludwig Wittgenstein, *Philosophical Investigations*, New York, Macmillan, 1968.

13 John Langshaw Austin, *How to do things with words*, Oxford, Oxford University Press, 1962.

14 Schedler, "Concept Formation", s. 370-372.

15 Giovanni Sartori, "Guidelines for Concept Analysis", David Collier ve John Gerring (der.), *Concepts & Method in Social Science: The Tradition of Giovanni Sartori*, Londra ve New York, Routledge, 2009, s. 100-101.

16 Ibid., s. 113-115.

17 Sartori, "Guidelines for Concept Analysis", *Social Science Concepts*, s. 22-26.

Sartori belirsiz kavramları açıklamak için 'soyutlama merdiveni'¹⁸ metaforuna başvurur. Bir kavramın tanımındaki özellikler ve dışsal kapsamı arasında ters bağlantı vardır. Daha uygun bir terim kullanacak olursak, 'genelleme merdiveni'¹⁹ kavramın özelliklerini azaltarak ve dışsal kapsamı çoğaltarak çıkarız. Her kavram genelleştirilebilir, yüksek basamaktaki kavramlar semantik olarak en kapsayıcı halini aldığı anda evrensel olurlar. Merdivenden o kavramın ayırıcı özelliklerini kuvvetlendirerek ve kapsamı azaltarak ineriz. Genelleme merdiveniye başvurmak yüksek basamaklardaki kavramları açıklamada hata yapmamızı engeller, aşağı basamaklarda dışsal kapsamı, yani o kavrama karşılık gelen ampirik örnekleri tespit ederken verileri doğru tespit etmemize yardımcı olur, tüm basamaklarda kavramların anlamını daha belirgin hale getirmemizi sağlar.²⁰

Örneğin ademimerkeziyet kavramı mahalli yönetimlerden, belediye meclislerine, bölgeselleşmeye ve federal yapılara uzanan pek çok olguya karşılık gelir. Merdivende sadece bir özellik (merkezi olmayan yönetim şekli) kalana kadar yukarı çıkıldığında ademimerkeziyetin evrensel tanımını yaparız. Yüksek basamaklarda genellik içeren bu kavram yerine orta (federal yapı) ya da alçak basamakta (yerel yönetim) genellik içeren kavramlar kullanarak dışsal kapsamı netleştirmek gerekir. Gerring, karmaşa durumunda kavramların ampirik çalışmaya uygulanmasının zorluğuna ya da yarattığı çelişkilere değinir. Eşitlik, hegemonya, ideoloji, kolektif bilinç gibi kavramlar karmaşa yaratabilir.²¹

Genelleme merdiveninde yüksek basamaklardaki 'güç' gibi bir kavramın tanımlayıcı özellikleri (bir birey ya da grubun arzu ettiği sonucu başkalarının engelleme çabasına rağmen elde etme yeteneği) alt basamaklardaki 'süper güç' kavramının içsel çağrışımından (küresel ulaşım ağı; ideolojik, ekonomik ve stratejik etki alanı; silahlanmada üstün kapasite ve nükleer güç) azdır. Öte yandan 'güç' kavramının dışsal kapsamı (Levant'ta enerji boru hatları projelerinin bölgesel stratejik amaçlar için kullanılması, İtalya'da göçmenleri denizden kurtaran ve ülke karasularına soka gemilerin cezalandırılması vb.) sayısız örnek içermekteyken, 'süper güç' kavramının dışsal kapsamı azdır (ABD, SSCB). Güç kavramı gibi aşırı genel kavramları sık kullanmaya, yani alt basamaklardaki kavramlardan farkını yok saymaya, 'şişirme' denir.²² Tam tersi, ideoloji gibi yüksek basamakta tanımlanması gereken bir olgu için 'değerler sistemi' gibi spesifik kavramlar kullanıp gereksiz ayrımların altını çiziyorsak kavramları bölmüş oluruz.²³ Çözüm, pek de az kullanmadığımız bu kavramları çöpe atmak değil, kavramın yanlış kullanılmasına karşı farkındalık kazanmaktır.

Sartori kavram karmaşası, şişirme ve bölmeyi yanlış kullanmanın nispeten masum türleri olarak saymakla birlikte, onları kötüye kullanmadan ayırır. Kavramlar 'maskeleye' ve 'esnetme'²⁴ yoluyla kötüye kullanılır. Maskeleye, Filistinlilere ait toprakları işgal eden İsrail vatandaşlarına 'İsrailli yerleşimciler' denmesi gibi yansız kavramlar kullanmak suretiyle değer taşıyan kavramın asli

18 Sartori, "Concept Misformation", s. 1040.

19 Collier ve Mahon'un önerdiği 'genelleme merdiveni' (*ladder of generality*) daha uygundur. Sartori soyutlamayı, 'soyut fikirler' ve 'somut örnek' zıtlığındaki gibi felsefi anlamda değil, aksine kapsadığı ampirik örneklerin çoğalması ve kavramın genelleşmesi anlamında kullanmaktadır. Bkz. David Collier ve James E. Mahon, "Conceptual Stretching Revisited", *American Political Science Review*, Cilt 87, No 4, 1993, s. 846.

20 Sartori, "Concept Misformation", s. 1040-1046, 1052-1053.

21 John Gerring, "What Makes a Concept Good?: A Critical Framework for Understanding Concept Formation in Social Sciences", *Polity*, Cilt 31, No 3, 1999, s. 378-379.

22 Sartori, "Guidelines for Concept Analysis", *Concepts & Method in Social Science*, s. 118-119.

23 Gerring, "What Makes a Concept Good?", s. 382.

24 Sartori, "Concept Misformation", s. 1034.

niteliklerini, gerçekliğini inkâr eder.²⁵ Kavramsal esnetme (*conceptual stretching*) onu asli anlamından saptırarak uymayan vakaları da kapsıyormuş gibi gösterir. Bu en sık yapılan ve en az itiraz gören kötüye kullanımdır.²⁶ Demokratik Kongo Cumhuriyeti’ni demokrasi olarak nitelendirme gibi, kavramın dışsal kapsamını yayarak içini boşaltmaya en sık rastlanan örnek otokrasilerin meşrulaştırılmaya çalışılmasıdır. Demokratik ülkelere örnek olarak aslında otokratik olan ülkeleri gösterirsek ‘demokrasi’ adlı veri kabına otokratik ülkeleri de ekleyerek kavramı esnetmiş olmakla kalmaz, aynı zamanda yaymış oluruz.

Demokratik Kongo Cumhuriyeti vakasında demokrasi kavramının esnetilmesi suretiyle kötüye kullanıldığını iddia etmek pek tartışma yaratmayabilir. Daha çok tartışma yaratan vakalar ne tam anlamıyla demokrasi ne de otokrasi olan ülkelerdir. Avrupa Parlamentosu’ndaki en büyük grup olan Avrupa Halk Partisi’nin -hukuk düzeni ve demokrasiye uygun hareket etmemeleri halinde hükümetteki partilerini gruptan ihraç etme uyarısı verdiği Avrupa Birliği üyesi Macaristan, Polonya, Romanya gibi ülkeleri nasıl nitelendirebiliriz? Sartori kavramsal esnetmenin sıklığını hem neredeyse her şeyin siyasetinden bahsediyor olmamız hem de karşılaştırmalı siyasal sistemlerin genişlemesi ve çeşitlenmesine bağlar. Burada özellikle Batılı bilim insanlarının dünyayı kavrarken, kendilerini Batı’nın binyıllara dayanan siyasi geçmişinden gelen kelimelerden soyutlamalarının zorluğuna dikkat çeker: “... mevcut kavram ve kelime hazinesiyle nasıl ve ne kadar uzağa seyahat edebiliriz?”²⁷

Kavramın esnetilmesini önlemek için en sık başvurulmuş yol dışsal kapsama ya da ampirik örneğe uygun kavramı bulmak üzere kavramı netleştirmek ve çeşitlendirmektir.²⁸ Sonraki bölümlerde kavram ve kuram analizinde kullanılacak iki prototip kavram yapısı olan gerek-yeter şart ve aile benzerliği, bu bölümde kavramsal esnetmeyi önleme stratejileri geliştirmeye yarayacaktır. Klasik kavramlar gerek-yeter şart yapısındadır. Sartori’nin izlediği Aristoteles’e uzanan özcü yaklaşım her kavramın ‘gerekli ve yeterli’ özelliklerini o kavramın çekirdeği sayar.²⁹ Klasik kavramlarda bir kavramın dışsal kapsamının ne olduğunu belirlerken, örneğin hangi ülkelerin demokrasiyle yönetildiğini belirlerken kavramın çekirdeğine bakarız. Schumpeterci demokrasi kavramı, çekirdeğinde sadece adil ve özgür seçimler bulunması itibarıyla, cüzi tanıma örnektir. Çekirdek, ‘olmazsa olmaz’ özelliklerin/boyutların bulunduğu ortak bir zemin, kesişim kümesi, yaratır. Belli bir kavram tanımına bağlı olarak, çekirdeğin cüzi tanımından azami tanımına kadar uzanan bir yelpazede seçimler yapan araştırmacılar ‘kavramsal taahhüt’³⁰ altına girmiş olurlar.³¹

Klasik kavramlarda “ya içerdesin ya da dışarda; içerdeysen eşitiz” kuralı geçerlidir.³² Bu iki anlama gelir: İlk olarak, klasik kavramın çekirdeğinde gerek-yeter şartla bağlanan boyutların hepsinin olması gerekir, birisini çıkartırsak kavramı yok etmiş oluruz. İkinci olarak, dışsal kapsam belirlenirken çekirdekteki her boyutun ampirik teyidi gerekir; aksi takdirde dışsal kapsam ya da ampirik örnek kavram (veri kabı) kümesine üye değildir, küme dışındadır. Eğer çekirdekteki her boyutun varlığı teyid ediliyorsa, ampirik örnekler kümeye tam ve eşit üyedir. Örneğin, Weyland ‘popülizmi’ klasik bir

25 Schedler, “Concept Formation”, s. 374–375.

26 Sartori, “Concept Misformation”, s. 1040.

27 Ibid., s. 1034.

28 Collier ve Mahon, “Conceptual Stretching Revisited”.

29 Goertz, *Social Science Concepts*, s. 71.

30 Schedler, “Concept Formation”, s. 377.

31 Bkz. Manfred G. Schmidt, *Demokrasi Kuramlarına Giriş*, çev. Mehmet Emin Köktaş, İstanbul, Vadi Yayınları, 2002.

32 Schedler, “Concept Formation”, s. 378.

kavram olarak oluştururken bir üst basamağa 'siyasi strateji' genel kavramını yerleştirmiştir. Kişiselci (*personalist*) liderin (ilk boyut A), geniş destekçi kitlesinin aracısız, kurumsallaşmamış desteğine dayanan bir hükümet gücü elde etmesi (ikinci boyut B) çekirdekte gerek-yeter şartla bağlanan iki boyuttur.³³ Sadece A ya da sadece B'nin varlığı bir ülke liderinin popülist olarak tanımlanmasına yetmez. Ampirik örnek her iki boyutun varlığını teyit etmelidir. İki boyutu da içermediği halde, popülizme dışsal kapsam olarak, Portekiz'de António Costa dönemleri örneğini veriyorsak kavramı yaymış oluruz.

Merdiven mekanizması gerek-yeter şartla kurulan klasik kavram yapısında güç-süper güç örneğindeki gibi işler. Klasik kavramlarda alt türleri belirlemek için çekirdek haricinde kalacak ama çekirdeğe detay katacak boyutlar ekleriz. Tablo 1'deki açıklama üzerinden gidersek, popülizmin alt türlerini, siyasi sistemin ne kadar örgütlendiği (ilk ek boyut C) ve liderlerin destekçileri seferber etme araçları (ikinci ek boyut D) belirler. Popülizme, örgütlenmenin az olduğu sistemlerde (ilk ek boyutun türü C1) liderlerin destekçilerini kontrol edebilecekleri bir örgütlenmeyle seferber etmesi ve Rousseaucu bir 'ortak iradeye' seslenmesi (ikinci ek boyutun türü D1) eklenirse 'klasik popülizm' alt türü tanımlanır. Popülizme, örgütlenmenin belli bir doyuma ulaştığı sistemlerde (ilk ek boyutun türü C2) liderlerin daha örgütlenme karşıtı bir tutumla, Rousseaucu 'genel iradeye' seslenmesi (ikinci ek boyutun türü D2) eklenirse 'yeni popülizm' alt türü tanımlanır. Genelleme merdiveninin alt basamağında ikincil kategoriler olan klasik ve yeni popülizmin boyutları daha fazla, dışsal kapsamı daha azdır. Klasik popülizmin dışsal kapsamına Arjantin'de Juan Perón dönemleri, yeni popülizme Peru'da Alan García ve Arjantin'de Carlos Menem dönemleri örnektir.³⁴ Merdivende yukarıya çıktıkça boyutları daha az, dışsal kapsamı daha çok olan birincil kategoriye, popülizme ulaşırız. Popülizmin dışsal kapsamı saydığımız tüm örnekleri içerir.

Wittgenstein'in 'aile benzerliği'³⁵ adını verdiği kavram yapısında çekirdek yoktur. Burada gerekli olmayan ama yeterli olan özelliklerden söz ederiz, yani ikame edilebilirlik esastır, boyutlar birbirinin yerine geçebilir. Aile bireyleri nasıl vücut yapısı, gözler, mizaç gibi aslında herkeste aynı olmayan ama farklı şekillerde benzeşen özelliklere sahipse, bu yapıdaki kavramlara karşılık gelen ampirik vakalar hiçbir ortak özelliğe sahip olmasa da zaten ikame edilebilen özelliklerden bahsettiğimizden sahici örneklerdir. Yorumlamacı (*interpretivist*) yaklaşım Wittgenstein'in aile benzerliği prensibini birebir uygular, yani kavramlar arasına kesin sınır çizecek, kavramı belirleyebilecek herhangi bir gerek-şartı reddeder. Sınırı belirsiz olan kavramların esnetilmesi ihtimali yoktur.³⁶ Ancak bu yapı Wittgensteinci tanımıyla sosyal bilimlerde sık kullanılmamaktadır. Schedler'in ileri sürdüğü gibi, aile benzerliği yapısında kavram çoğu zaman alçak genelleme basamağında uygulama imkânı bulur, zira yüksek basamaklarda kavramın özellikleri çoğunlukla bir çekirdek oluşturur gibi görünmektedir. Alçak basamaklarda bu yapıdaki kavramlar, bir üst basamaktaki kavramın nasıl farklı şekillerde uyarlandığının, tercüme edildiğinin ve yerelleştiğinin göstergeleridir. Aile benzerliği sezgisel de olsa soyut bir semantik çekirdek varsayımı olmadan mümkün değildir.³⁷

33 Kurt Weyland, "Clarifying a Contested Concept: Populism in the Study of Latin American Politics", *Comparative Politics*, Cilt 34, No 1, 2001, s. 14-15.

34 Ibid., s.15-17.

35 Wittgenstein, *Philosophical Investigations*.

36 Bakanız Frederic Charles Schaffer, *Elucidating Social Science Concepts: An Interpretivist Guide*, New York, Routledge, 2016.

37 Schedler, "Concept Formation", s. 378; Goertz, *Social Science Concepts*, 2. Bölüm.

Sartori geleneğinin oluşmasındaki ilk kilometre taşı Sartori'nin klasik, özcü kavram yapısını eleştiren ve aile benzerliği üzerinden kurulan kavramları geleneğe dahil eden Collier ve Mahon'a aittir. Collier ve Mahon aile benzerliğinin Wittgensteinci uygulamasının karşılaştırma ve genellemeyi engellemesi nedeniyle, aile benzerliği prensibine uyan 'radyal kavram' yapısını önerir. Tablo 1'de görüldüğü gibi, radyal kavramlarda birincil kategoride 'ideal tip'³⁸ bulunur. Weber 'in aslında normatif bir ideal anlamında değil, düşünsel yaratılar olarak tanımladığı ideal tip tüm boyutlarıyla birleşim kümesini oluşturur. Radyal kavramlar merkezdeki boyutların çevreye yayılmasıyla oluşan ikincil kategorilerdir, birincil kategorideki boyutların hepsini paylaşmazlar. Örneğin 'anne' ideal tipinin boyutlarından kadın olma dışında hepsi birbiri yerine geçebilir. İkincil kategoriler olan genetik anne, doğuran anne, büyüten anne ve üvey anne arasında tek ortak boyut kadın olmaktır. Klasik kavramlarda kavramsal esnetmeyi önlemek için ikincil kategoriden merdivende daha yukarıda olan birincil kategoriye gidilir, yeni popülizm kavramından sıfat çıkarılarak dışsal kapsamı daha fazla olan popülizm kavramına ulaşılır. Radyal kavramlarda esnetmeyi önlemek için birincil kategorilerde merdivende daha yukarıda olan ikincil kategoriye gidilir, anneye sıfat eklenerek dışsal kapsamı daha fazla olan doğuran anneye ulaşılır.³⁹ Altını çizmek gerekirse, klasik kavramlarda birincil kategorilerde ikincil kategorinin boyutlarıyla kesişen bir çekirdek varken, aile benzerliğinde çekirdek ya yoktur, ya sabit değildir ya da azdır.⁴⁰ Klasik kavramlarda ikincil kategoriler birincil kategoriye tabiyken, radyal kavramlarda birincil ve ikincil kategoriler arasında hiyerarşik bir ilişki yoktur. 'Anne' radyal kavramında tüm ikincil kategoriler anne kavramının sahici türleridir.

Klasik kavramlarda dışsal kapsamı belirlerken, gerek-yeter şart olduklarından, çekirdekteki boyutların hepsinin var olup olmadığına bakılır. Demokrasi kavramıyla (birincil kategori) parlamenter ve başkanlık demokrasilerinin (ikincil kategori) dışsal kapsamına örnek olan Almanya parlamenter demokrasisi ve ABD başkanlık demokrasisi hem demokrasi kavramının hem de parlamenter ve başkanlık hükümeti sistemlerinin boyutlarını içerir. Bu alt türlerin ampirik örnekleri demokrasi kümesine tam üyedirler. Aile benzerliğindeyse boyutlar birbiri yerine geçebildiğinden, 'hepsi olmasa da' sadece bir ya da birkaç boyutun varlığı dışsal kapsamın belirlenmesine yeterli olabilir. Örneğin, Hicks refah devletini aile benzerliği üzerinden tanımlarken, ikame edilebilir dört boyut olan işsizlik tazminatı, emeklilik sigortası, sağlık sigortası ve işçi tazminatı arasından herhangi üç boyutun teyidini refah devleti kümesine üyelik için gerekli kılar.⁴¹ Hangi boyutların birleştiğine bakılarak refah devletinin türleri belirlenebilir. Böylece Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (*Organization for Economic Cooperation and Development, OECD*) üyeleri arasında hangi ülkelerin hangi refah devleti türüne örnek olduğu tespit edilebilir. Herhangi bir boyut eksik olsa da diğer üç boyuta sahip ülke refah devleti kümesine tam ve eşit üye olarak nitelendirilir.

38 Max Weber, *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*, Tübingen, Verlag von J.C.B Mohr (Paul Siebeck), 1922, s. 189-191.

39 Collier ve Mahon, "Conceptual Stretching Revisited", s. 846-851, 853, dipnot 8, 11.

40 Bkz. Goertz, *Social Science Concepts*, 2. Bölüm.

41 Alexander M. Hicks, *Social Democracy and Welfare Capitalism: A Century of Income Security Politics*, Ithaca, New York, Cornell University Press, 1999'dan aktaran Gary Goertz, *Social Science Concepts*, s. 59-60.

Tablo 1: Kavram Yapıları ve Örnekler⁴²

Gerek Yeter Şart Yapısı /Klasik Kavram: Popülizm (Weyland, 2001)						
Kavram		Boyutlar				
Birincil kategori	Popülizm	A	B			
İkincil kategori	Klasik popülizm	A	B	C1		D1
İkincil kategori	Yeni popülizm	A	B	C2		D2
A: kişisel lider B: geniş destekçi kitlesinin aracısız, kurumsallaşmamış desteğine dayanan bir hükümet gücü elde etmesi C: siyasi sistemin örgütlenmesi (C1: örgütlenmenin az olduğu sistemler; C2: örgütlenmenin belli bir doyuma ulaştığı sistemler) D: liderlerin destekçileri seferber etme araçları (D1: liderlerin destekçilerini kontrol edebilecekleri bir örgütlenmeyle seferber etmesi ve 'ortak iradeye' seslenmesi; D2: liderlerin daha örgütlenme karşıtı bir tutumla, 'genel iradeye' seslenmesi)						
Aile Benzerliği Yapısı/Radyal Kavram: Anne (Collier ve Mahon, 1993)						
Kavram		Boyutlar				
Birincil kategori	Anne	A	B	C	D	E
İkincil kategori	Doğuran anne	A	B			
İkincil kategori	Büyüten anne	A		C		
İkincil kategori	Genetik anne	A			D	
İkincil kategori	Üvey anne	A				E
A: kadın B: doğurma C: büyütme D: %50 genetik pay E: baba ile evli olma						
Aile Benzerliği Yapısı/Radyal Kavram: Refah Devleti (Hicks, 1999)						
Kavram		Boyutlar				
Birincil kategori	Refah devleti	A	B	C		D
İkincil kategori	İlk tür		B	C		D
İkincil kategori	İkinci tür	A		C		D
İkincil kategori	Üçüncü tür	A	B			D
İkincil kategori	Dördüncü tür	A	B	C		
A: işsizlik tazminatı B: emeklilik sigortası C: sağlık sigortası D: işçi tazminatı						

Collier ve Levitsky aile benzerliği yapısıyla kurulan kavramlarda sıfatlar yoluyla alt türler oluşturmaya dayalı popüler stratejiye 'eksiltme alt türler' (*diminished subtypes*) adını vermiştir. Amaç tanımı netleştirmek, çeşitliliği artırmak ve kavramın farklı koşullara uyumunu sağlamaktır. Eksiltme alt türler, kavramın ya cüzi ya da genişletilmiş tanımındaki boyutlara uymayan kusurlarını ya da fazlasını tanımlar.⁴³ Eksiltme alt türde "içerdeysen eşitiz ama bazılarımız daha az eşit" kuralı geçerlidir. Klasik kavramlara örnek verdiğimiz popülizmde ampirik örnekte boyutlardan biri eksikse o ülke popülizm kümesi dışında kalırken, eksiltme alt türde küme dışı kalmaz. Ancak, aile benzerliğinde olduğu gibi tam üye de olamaz. Eksiltme alt türde kavramın boyutlarından biri o ülkede eksikse, o ülke kümeye üye olmakla birlikte tam üye değildir.⁴⁴ Burada hiyerarşik bir parça-bütün ilişkisi mevcuttur. Örneğin, demokrasinin cüzi tanımında adil ve özgür seçimler gibi prosedürel boyutlar bulunur. Valenzuela

42 Tablodaki refah devleti kavramında her ikincil kategori refah devletinin sahibi türleridir. Eğer azami tanımdan eksiltme alt türler yaratsaydık ikincil kategorilerin dışal kapsamındaki ülkeler refah devleti kavramına tam ve eşit üye olmazdı.

43 David Collier ve Steven Levitsky, "Democracy with Adjectives: Conceptual Innovation in Comparative Research", *World Politics*, Cilt 49, No 3, 1997, s. 433-434, 437-439.

44 Schedler, "Concept Formation", ss. 378-379.

‘etkin yürütme erki’ boyutunu eklemiştir. ‘Vesayet demokrasisi’⁴⁵ eklenen boyutun (parçanın) eksik olması halinde oluşacak eksiltme alt türün adıdır. Bu ülkeler askeri darbelerin etkin yürütme erkini zayıflatmasına rağmen adil ve özgür seçimlerin varlığı nedeniyle hala ‘içerde’, yani demokrasi kavramındadır. Demokrasi kümesine üyelikleri düşmez, fakat üyelik statüsü tam üyeden azdır.

Goertz eksiltme alt türlerin kavramın pozitif ve negatif kutuplarının incelenmesini gerektirdiğini belirtmiş, yani Sartori’nin dikey ekseninde işleyen genelleme merdivenine yatay ekseni eklemiştir. Eksiltme alt türler ‘daha az eşit’ üyeleri tarif eder, derecelendirme yapar. Demokrasi-otokrazi kutupları arasında derecelendirme yaparsak, vesayet demokrasisi kavramı ‘daha az demokrasi’ anlamına da gelmektedir.⁴⁶ Başka bir deyişle, kavramın demokrasi ya da otokrazi kökünden sıfatlandırılması kararı önemlidir. Eksiltme alt türlerde otoriteryanizmi kök kavram olarak alırsak, ona tam uymayan ve demokrasiye ait görünen boyutları belirtiriz. Linz⁴⁷ otoriteryanizmin alt türlerini klasik yapıya uygun tarif ederken, Schedler’in eksiltme alt türlere örnek verdiği ‘seçimli otoriteryanizm’,⁴⁸ minimal düzeyde rekabetçi, şeffaf ve çoğulcu seçimlerin yaygın ve sistematik devlet manipülasyonu nedeniyle görüntüden ibaret hale geldiğini açıklar. Kutuplar ve derecelendirme üzerinden düşüncecek olursak, buradaki eksiltme tür ‘gri alan’ anlamına gelmektedir. Fakat, yapıyı teşhis etmede kuramcının beyanı esastır. O’Donnell’in ‘delegatif demokrasi’⁴⁹ kavramındaki sıfat bir ‘soruna’ işaret etse de yazarın beyanında demokrasi kavramının çekirdeğine ‘yatay hesap verme sorumluluğu’ dahil edilmediğinden kavram bir klasik alt tür örneğidir.⁵⁰

Özetle, kavramı esnetmeyi önleme stratejilerinden ilki, genelleme merdivenini çıkararak kavramın özelliklerini azaltıp daha fazla dışsal kapsama uygulamaktır.⁵¹ Örneğin Kinşasa (Demokratik Kongo Cumhuriyeti) yönetimini demokrasinin üst basamağındaki ‘siyasi rejim’ genel kavramıyla tanımlayabiliriz. Bir alt basamakta demokrasi ya da otokrasiyi sıfatlandırmak yerine ‘rejimi’ sıfatlandırarak klasik alt tür tarif edebiliriz, ama çeşitliliği azaltırız. İkinci strateji, genel kavramdayken üst ya da alt basamağa giderek kavramsal ayrışmayı artırmak ve beklentiyi azaltmaktır. Örneğin, otokrasiden demokrasiye geçiş sürecindeki bir ülke için demokratik rejim yerine demokratik hükümet kavramını kullanabiliriz, çünkü hükümet demokratik yollarla seçilmiştir, ama demokratik kaidelere uyulduğu belirsizdir. Standartları düşürmek kavramı esnetmeyi kesinlikle engeller. Ancak beklentiyi yükseltmek kavramı esnetmeyi her koşulda önlemez. Demokratik bir rejimle yönetilen bir ülkede (standartları yükselterek) devletin, yasal bürokratik kurumların işlevsizliği nedeniyle demokratik olmadığı iddiası ayrışmayı artırsa da kavramı esnetmeyi ihtimalini göze almalıdır. Son strateji, ‘vesayet demokrasisi’ örneğindeki gibi kavrama boyut eklemek ya da boyutları ayrıntılandırmaktır.⁵²

45 J. Samuel Valenzuela, “Democratic Consolidation in Post-Transitional Settings and Facilitating Conditions”, Scott Mainwaring, Guillermo A. O’Donnell, ve J. Samuel Valenzuela (der.), *Issues in Democratic Consolidation: The New South American Democracies in Comparative Perspective*, Notre Dame Press, 1992, s. 57–104.

46 Goertz, *Social Science Concepts*, s. 80-83.

47 Juan J. Linz, “Totalitarian and Authoritarian Regimes”, Fred Greenstein ve Nelson Polsby (der.), *Handbook of Political Science*, Reading, Mass., Addison-Wesley, 1975, s. 264.

48 Andreas Schedler, “The Logic of Electoral Authoritarianism”, Andreas Schedler (der.), *Electoral Authoritarianism: The Dynamics of Unfree Competition*, Boulder, Colo., Lynne Rienner Publishers, 2006, s. 1–23.

49 Guillermo A. O’Donnell, “Delegative Democracy”, *Journal of Democracy*, Cilt 5, No 1, 1994, s. 55–69.

50 Collier ve Levitsky, “Democracy with Adjectives”, dipnot 25, s. 439.

51 Sartori, “Concept Misformation”, s. 1042.

52 Collier ve Levitsky, “Democracy with Adjectives”, s. 442–450.

Üç Düzeyli Kavramlar

Bu bölüm, gerek-yeter şart (GYŞ) ve aile benzerliği (AB) kavram yapıları ve matematiksel mantık arasında ilişki kurarak, kavramın içerdiği hipotezleri belirgin kılma, araştırmanın içsel geçerliğine katkıda bulunma ve kavramı test etmeye hazır hale getirmeye odaklanmaktadır. Goertz'in geliştirdiği üç düzeyli kavramlar ve Mahoney ile birlikte sundukları iki düzeyli kuram analizi yöntemi Sartori geleneğinde önemli bir aşamadır ve karşılaştırmalı yöntem yazınına kayda değer yenilik getirmiştir. Sartori ve Gerring 'semantik alan' yaklaşımını benimserken, Goertz ampirik bir yaklaşımı savunarak, tanımlara değil, kavramların işaret ettiği olguya odaklanır. Zira asıl tartışılan olgunun nominal karşılığı olan kelime değil, olgunun ontolojisidir. Ontolojik yaklaşım kavram analizi yaparken ya da yeni bir kavram geliştirirken bizi hem içsel hem de dışsal nedenselliğe yönlendirir. Olguyu nelerin oluşturduğunu, olguyu teşkil eden öğeler arasındaki (içsel) nedenselliği ve bu ontolojik öğelerin dışsal kapsama nedensel hipotezler ve mekanizmalarla nasıl bağlandığını (dışsal nedenselliği) açıklar.⁵³

Sosyal bilimlerde kullandığımız önemli kavramların çoğu soyuttur, çok boyutludur ve üç düzeylidir. Kavramlar aynı zamanda kuramın temel taşıdır. Örneğin, demokrasi hem kavram hem de kuram olarak ele alınabilir. Üç düzeyli kavramlar pek çok sektörde kullanılan düz yüzeyli, üç boyutlu hologramlara benzetilebilir. Holograma ilk bakışta düz yüzey üzerinde sadece iki boyutlu bir fotoğraf varmış gibi görülür. Benzetmek gerekirse, kavramın temel düzlemindeki kelime olan demokrasi de ilk bakışta görülen fotoğraf gibidir. Işık dalgası değişince gerçeğe benzer üç boyutlu görüntü ortaya çıkar ve kavramın üç düzeyinde farklı boyutların birbiriyle ilişkileri görülür. Kuramlarsa 360 derece hareketli görüntü verebilen düz yüzeyli entegral holograma benzetilebilir. Orada tüm çehresiyle hem kavramın kendisi vardır hem de başka boyutlar ve ilişkiler eklenir.

Kavram analizinde temel düzeyde, kuramsal önermelerde kullandığımız ana kavram (örneğin demokrasi) bulunur. Çok boyutluluğun açığa çıktığı ikincil düzeyde, kavramın boyutları (siyasi haklar, yurttaşlık hakları, vb.) belirlenir. Amacımız ampirik çalışmaya uygun kavramlar geliştirmek ya da analiz etmektir. Fakat temel düzeyde ampirik örnek ve veriler eşleştirilemez. İkincil düzey soyut temel düzey ve somut gösterge düzeyi arasında kuramsal bir bağ oluşturur. Üçüncü düzey, yani ikincil düzeydeki boyutların göstergeleri, kavramı işlemselleştirerek dışsal kapsama ve ampirik veriye bağlar. Örneğin, siyasi hakların göstergeleri arasında yer alan seçme hakkına ait veriler veya yurttaşlık haklarının göstergeleri arasında yer alan kanun önünde eşitliğe ait veriler üçüncü düzeyde toplanır. Aşağıda ilk olarak üç düzeyli kavramların dayandığı ontolojik yaklaşım açıklanacaktır. İkinci olarak, temel düzeyde kavramın analizi yapılacaktır. Üçüncü olarak, kavram içindeki hipotezleri belirgin kılmak için düzeyler arası analizde temel düzey ikincil düzeyle ve ikincil düzey gösterge düzeyiyle ilişkilendirilecektir. Son olarak, yine hipotezleri belirgin kılmak için ikincil düzey boyutlar düzey bazında birbiriyle ilişkilendirilecektir.⁵⁴

Nicel çıkarım mantığı (ve hâkim istatistiksel kavram anlayışı) ile nitel mantık (ve ontolojik kavram anlayışı) arasındaki fark üç düzeyli kavramları anlamamıza yardımcı olacaktır. Hâkim istatistiksel kavram anlayışı temel düzey kavram (neden, yani hastalık) ve göstergeler (semptomlar, belirtiler) arasında neden-sonuç ilişkisi ihtimalini göz önünde bulundurur. Ayrıca bu yaklaşım, temel düzey

⁵³ Goertz, *Social Science Concepts*, s. 3-5.

⁵⁴ *Ibid.*, ss. 6-7, 53. Felsefi, kuramsal ve pratik analiz düzeylerini tek, kolektif ve evrensel analiz birimlerinden ayırmanın önermelerin netleşmesindeki rolü için bkz. Nuri Yurdusev, "Analiz Seviyesi" ve "Analiz Birimi": Bir Ayrım Argümanı", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 4, No 16, 2007, s. 3-19.

kavram ve belirtiler olmak üzere iki düzeylidir. Oysa belirtiler hastalık-semptom benzetmesindeki gibi olgunun sonucu değil, nitel yaklaşımdaki gibi olgunun varlığına işaret eden ontolojik ipuçları ya da onu teşkil eden unsurlar olabilir. Diğer bir deyişle, kavram ile boyutları nedensel ilişkilerle bağlanabildiği gibi nedensel olmayan ilişkilerle de bağlanabilir. Ontolojik yaklaşım bu iki olasılığı da göz önünde bulundurur. Öncelikle tanımsal ilişki olma ihtimalinden yola çıkar. Örneğin ikincil düzeyde adil ve özgür seçimler demokrasinin belirtisi değil, demokrasinin ne olduğu ve kimliğini tanımlayan özelliktir. Nicel mantığın dayandığı ‘bıardo topları evreni’ metaforunu esas alan korelasyonel anlayış kavramın tüm göstergeleri arasında korelasyona dayanır; nitel mantığın dayandığı ‘kimyasal elementler evreni’ metaforunu esas alan ontolojik anlayış ise boyutların farklılığına dayanır. Benzetmek gerekirse, demir atomunun içindeki elektronların sayısını değiştirmek, yani ontolojik unsurlarını değiştirmek başka nedensel güçleri ve yükümlülükleri olan farklı bir element yaratır.⁵⁵

Kavramlarda ikincil düzey göz ardı edilmemelidir. Araştırmada nedensellik ilişkisine yöneltilen dikkati bağımlı ve bağımsız değişkenlere yoğunlaştırmak, kavramın düzeyleri arasındaki ve düzey bazındaki ilişkileri gözden kaçırmaya neden olabilir. Çoğunlukla nicel mantıkla olguya yaklaşılarak, temel düzey bağımlı değişken açıklanırken kavramın ikincil düzeyi göz ardı edilir. Demokrasinin ikincil düzey boyutlarından siyasi hakları atlayarak demokrasi ve seçme hakkı (gösterge) arasında doğrudan bağ kurmak ya da ikincil düzey boyutlar (örneğin yatay hesap verebilirlik ve siyasi haklar) arasındaki bağı atlamak ikincil düzeyi göz ardı etmektir. İki düzeyli kuramda (Şekil 1’de sonuç düzeyinde) görüleceği gibi, ontolojik anlayışta nedensellik de mevcuttur. Seçimler, semantik yaklaşımdaki gibi, sadece demokrasi olgusunu tanımlamakla kalmaz. Demokrasi bir kavram olduğu gibi bir kuramdır da. Demokrasi kuramında seçimler aynı zamanda temel düzeyde demokrasiye neden olma gücünden dolayı önemlidir. Şekil 1’de temel düzeyde bağımlı değişken (yukarıdan devrim) tarafında nedensel olmayan birleşimler ve ontoloji, temel düzey bağımsız değişkenler tarafında nedensellik bulunur. Kuramın tanımsal olan bağımlı değişken kısmı ile nedensel olan bağımsız değişkenler kısmı arasında bir uyum görülür. Sosyal inşacılık (*social constructivism*) yazınının da teyit edeceği gibi bir kavramın temel düzeydeki nedensel güçleri/yükümlülükleri o kavramın ontolojisiyle yakından ilişkilidir, yani ikincil düzeye hangi boyutlar konulduğuyla ilgilidir.⁵⁶

Nitel ve nicel dil arasında fark vardır. Nitel dilde GYŞ ve AB gibi yapılar kullanılırken, nicel dilde korelasyonel ifadeler bulunur. Gerek-şartın teşhisini metinde geçen “ancak ve ancak A olursa B meydana gelir”, “A’nın olmazsa olmaz koşulu”, “A’ya götüren şartlar ya da önkoşullar” ifadelerinden yapılır. İstatistiksel nedensellik ve korelasyonel dil “A’nın meydana gelmesini B daha mümkün kılar” gibi olasılık içerir. Bu dil farkı yukarıda açıklanan iki farklı nedensellik ilişkisini ifade eder. Elimizdeki vakada kanıtlar belki de iki nedensellik ilişkisine birden uyabilir ya da uymayabilir, ancak vakanın ya gerek-şart nedenselliği ya da korelasyonel nedensellikten birine uyması da mümkündür. Bu yüzden öncelikle ne türde nedensellik ilişkisi kurulduğunu tespit etmek, sonra uygun yöntemsel araçları kullanmak gereklidir.⁵⁷

Temel düzey, kavramın genel olarak ne olduğu hakkında varsayımlarımızdan oluşur. Temel düzey nasıl oluşturulur? İlk olarak kavramın pozitif ve negatif kutuplarının ne olduğunu düşünmek

55 Goertz, *Social Science Concepts*, s. 55-67.

56 Ibid, s. 62.

57 Gary Goertz, “Cause, Correlation, and Necessary Conditions”, Gary Goertz ve Harvey Starr (der.), *Necessary Conditions: Theory, Methodology, and Applications*, New York, Rowman & Littlefield Publishers, 2003, s. 25-46.

faydalıdır. Diğer bir deyişle, kavram nerede başlayıp nerede bitmektedir? Negatif kutup dilbilimsel anlamda olumlu kelimenin olumsuzu değil; ele aldığımız kavramın (pozitif kutup) negatiftir. Kavramımız barış ise, barışı savaşın yokluğu olarak olumsuzlamak, birbiriyle savaşmayan ABD-Kuzey Kore ve Fransa-Almanya arasındaki ikili ilişkileri, arada fark gözetmeden, 'barış' kavramına örnek olarak gösterebilir. Kavramımız göçmenlere yönelik 'dışlama' ise, her ne kadar dilbilimsel açıdan olumsuz anlama sahip olsa da, 'dışlama' kavramı pozitif kutup, 'dahil etme' negatif kutup sayılmalıdır.⁵⁸ Burada ilk tavsiye negatif kutbun negatif kutbunu sormaktır: Konumuz demokrasi ise, demokrasi negatif kutup olan diktatörlüğün zıttı mı yoksa negatif kutup olan otokrasinin zıttı mı? İkinci tavsiye negatif kutbun 'pozitifin yokluğu durumundan' ne derece farklı olduğunu sormaktır: Konumuz savaş ise, negatif kutup olan barış 'savaşın olmaması durumundan' ne derece farklıdır?⁵⁹

İkinci olarak, negatif ve pozitif kutupların ikilik (*dichotomy*) ya da süreklilik (*continuum*) prensibine göre belirlenmesi önerilir. Sartori, demokrasiyi bir nesne gibi görmenin ikili ve kategorik bir kavramsallaştırmaya (demokrasi var ya da yok), bir özellik gibi görmenin süreklilik temelinde (demokrasi az ya da çok mevcut) kavramsallaştırmaya götürdüğünü belirtir.⁶⁰ Örneğin demokrasi bir nesne gibi var ya da yoktur. Sartori olguyu derecelendirmenin kavramı esnetmeyle sonuçlanacağını 'kedi-köpek' benzetmesiyle açıklamıştır. Benzetmede araştırmacı önce iki farklı şeyi tekmiş gibi birleştirerek 'kedi-köpek' kavramını yaratır. Kedi-köpeklerin 'hav-hav' dediği tezini araştırırsa, çoğunun 'hav-hav' demediğini görecektir; kedi-köpeklerin 'miyav' dediği tezi aynı şekilde çürüyecektir. Süreklilik ölçeği kedi-köpek gibi 'demokrasi-otokrazi' yaratır.⁶¹ Bu yaklaşım eksiltme alt türler gibi kavramsallaştırmalara izin vermez.

Bunun tersine Goertz, üç düzeyli kavram analizinde temel düzey kavramın pozitif ve negatif kutuplarını süreklilik ölçeğinde belirlemeyi önerir. Vakanın kavrama (ya da boyutlara) ya tamamen üye olduğu ya da hiç üye olmadığı keskin ayrımlar yerine kısmi üyeliğe imkân sağlayan bulanık mantık (*fuzzy logic*) matematiğini kullanır.⁶² Ayrıca, GYŞ ve AB yapıları bu ölçeklerle çelişmez. GYŞ yapısı ikili ölçekle (ya da AB yapısı süreklilik ile) özdeş değildir. İkilik ve süreklilik prensibine dayalı değişken ve veriler GYŞ ve AB yapılarında kullanılabilir. Süreklilik ölçeğindeki gri alan tanımı kuramsal zemine oturtulmalıdır. Demokratik Kongo Cumhuriyeti gibi otokrazi tespitinde şüphe bırakmayan örnekler aslında çoğunluğu oluşturmaz. 'Vesayet demokrasisi' gibi ne demokrasi ne de otokraziye tamamen uyan örnekler gri alandadır ve çoğunluktadır. Uluslararası yazında ikili ve sürekli ölçek avantaj ve dezavantajlarıyla değerlendirilmektedir. Çoğulcu bir tavırla, farklı yaklaşımlar meşru görülmektedir.

Goertz, üçüncü olarak, temel düzey kavram ve ikincil düzeydeki kavramın boyutları arasındaki ilişkinin ne olduğunu kavram yapısını inceleyerek belirlemeyi önerir. Okuduğumuz bir eserde kullanılan kavramın üç düzeyli analizi yazarın yapı hakkında verdiği bilgilere dayanmalıdır. Fakat çoğu zaman kavram yapısı açık değildir, hatta bazen metin üzerinden tahmin etmek dahi mümkün olmaz. Bazen ikincil düzey boyutlar listelenir, ama onların temel düzey kavramla ilişkisi göz ardı edilir.⁶³

58 Gary Goertz ve Amy Gale Mazur, "Mapping Gender and Politics Concepts: Ten Guidelines", Gary Goertz ve Amy Gale Mazur (der.), *Politics, Gender, and Concepts*, Cambridge, Cambridge University Press, 2008, s. 25–27.

59 Goertz, *Social Science Concepts*, s. 30–35.

60 Giovanni Sartori, *The Theory of Democracy Revisited*, Chatham, NJ, Chatham House, 1987, s. 182-185.

61 Giovanni Sartori, "Comparing and Miscomparing", *Journal of Theoretical Politics*, Cilt 3, No 3, 1991, s. 247-249.

62 Nedensel homojenlik üzerine kurulu argüman için bkz. Gary Goertz, "Concepts, Theories, and Numbers: A Checklist for Constructing, Evaluating, and Using Concepts or Quantitative Measures", Janet M. Box-Steffenmeier, Henry Brady, David Collier (der.), *The Oxford Handbook of Political Methodology*, Oxford, Oxford University Press, 2008, s. 97-118.

63 Goertz, *Social Science Concepts*, s. 50–62.

Altunışık rantçı devlet yazınına atfen, petrol rantının bu tür devlet oluşumu için GYŞ mi olduğunu bilmemenin Arap Baharı'nı açıklamada yarattığı zorluğa işaret eder.⁶⁴

Metinde GYŞ yapısı veya AB yapısı olduğu nasıl anlaşılır? Goertz sosyal bilimlerde, özellikle Uİ, karşılaştırmalı siyaset, ekonomi tarihi, sosyolojide etkili olmuş pek çok önemli hipotezin gerek-şarta dayandığını öne sürer. Demokrasinin şartları, sosyal hareketler ve güç dengesi kuramları, kolektif güvenlik ve demokratik barış gibi pek çok alanda kullanılan 150 gerek-şart hipotezinden oluşan bir veri tabanı sunar. Eserlerde gerek-şart bu kadar sık kullanılırken yeter-şart hipotezlerine nadiren rastlanması ilginçtir. Gerek-şartın varlığı sonucun meydana geleceği anlamına gelmez, çünkü sonuç için yeterli olmayabilir. Oysa yeter-şartın varlığı sonucun meydana geleceğini haber verir ve teyidi daha kolaydır. En popüler yeter-şart hipotezlerinden biri olan demokratik barış kuramından örnekle, liberal demokratik rejimin (x) barış (y) için yeter-şart olup olmadığını teyit etmek için liberal demokrasiler ele alınır ve liberal demokratik ülkelerin birbiriyle savaşıp savaşmadığına bakılır. Yeter-şart hipotezi gerek-şart hipotezine zıttı alınarak çevrilir: "Liberal demokrasinin yokluğu (-x) savaş (-y) için gereklidir". Demokratik rejimin barış için gerek-şart olup olmadığını teyit için tüm savaşlara bakıp herhangi birinin demokrasiler arasında olup olmadığını sormak gerekir.⁶⁵

Tarrow 'protesto döngüsü' kavramının iki boyutunu 'hem ... hem' ifadesiyle birleştirerek gerek-şartı belirgin kılmıştır: "Bu çalışmada insanların derinden hissedilen hoşnutsuzluk ve fırsatlara cevaben sokaklara çıkıp protesto ettiklerini öne sürüyorum. Fakat protestolar yapısal fay hatlarının hem derin ve belirgin olması hem de kitle protestosu için fırsatların siyasal sistem tarafından mümkün kılınması halinde bir protesto döngüsüne yol açar."⁶⁶ Schweller 'önleyici savaş' kavramının yapısına şöyle işaret etmektedir: "Güçten düşmekte olan demokratik bir liderin elindeki iktidarın el değiştirmesi önleyici savaşın yokluğu için hem gerek hem de yeter şarttır... Demokratik olmayan bir devlette güçten düşmekte olan liderin elindeki iktidarın el değiştirmesi önleyici savaş için -iktidara talip olan rakibin rejim türü ne olursa olsun- bir gerek-şarttır ama yeter-şart değildir."⁶⁷ Schweller sadece 'güçten düşen' demokratik liderler için geliştirdiği bu önermelerde, liderin demokratik özelliğini önleyici savaşın yokluğu için hem gerek-şart hem yeter-şart kılarken, 'güçten düşen' liderin demokratik olmaması önleyici savaş için gerek-şarttır, ama tek başına yeterli değildir.

Goertz, GYŞ ve AB kavram yapılarını üç tür matematiksel mantıkla ifade eder: Aristotelesçi klasik mantık, küme kuramı ve bulanık mantık. GYŞ yapısı klasik mantıkta 'VE', küme kuramında ise kesişim ile ifade edilir. Popülizm kavramında örneklendiği üzere "olmazsa olmaz" prensibiyle işleyen GYŞ yapısında her iki boyut birden (A VE B) kesişim kümesi ya da her ampirik örnekte ortak olması gereken çekirdeği oluşturur. AB yapısının matematiksel prensibi klasik mantıkta 'VEYA', küme

64 Meliha Altunışık Benli, "Rentier State Theory and the Arab Uprisings: An Appraisal", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 11, No 42, 2014, s. 88.

65 Gary Goertz, "The Substantive Importance of Necessary Condition Hypotheses", Gary Goertz ve Harvey Starr (der.) *Necessary Conditions: Theory, Methodology, and Applications*, New York, Rowman & Littlefield Publishers, 2003, s. 73. Gerek ve yeter-şartın tespiti, vaka çalışmalarında süreç takibi yöntemi kullanıldığında, nedensellik çıkarımlarının geliştirilmesi ve testine de faydalı olmaktadır: bkz. Andrew Bennett, "Process Tracing and Causal Inference", Henry E. Brady, David Collier (der.), *Rethinking Social Inquiry: Diverse Tools, Shared Standards*, New York, Rowman and Littlefield Publishers, 2010, s. 207-220.

66 Sidney Tarrow, *Democracy and Disorder: Protest and Politics in Italy, 1965-1975*, Oxford, Oxford University Press, 1989, s. 13'ten aktaran Gary Goertz, "The Substantive Importance", s. 92.

67 Randall L. Schweller, "Domestic Structure and Preventive War: Are Democracies More Pacific?", *World Politics*, Cilt 44, No. 2, 1992, ss. 248-249'dan aktaran Gary Goertz, "The Substantive Importance", s. 90.

mantığında birleşimdir.⁶⁸ ‘Başarısız devlet’ yazını normatifliğinden ötürü eleştiren Call, bu kavramın karşılık geldiği olguya üç ‘açık türünün’ (kapasite açığı, güvenlik açığı, meşruiyet açığı) neden olduğunu belirtir.⁶⁹ Metin üzerinden AB yapısının teşhisi üç açık türünden birinin kavram teyidi için tek başına yeterli olması ve her boyutun diğerini tam ikame edebilir olmasına dayandırılır. Haiti en az kapasitesi olan ülkelerden biri olarak, diğer ikincil düzey boyutlara dair göstergeleri “olsa da olmasa da” ampirik bir örnektir. Diğer bir deyişle, kapasite VEYA güvenlik VEYA meşruiyet açığı başarısız devlet kavramıyla açıklanmak istenendir. Bu boyutlar keşişim kümesini değil, birleşim kümesini oluşturur.

Gösterge/veri düzeyinde ilişkiler ikame edilebilirlik ya da nedensellik üzerine kurulur. İkincil ve temel düzey kavramlar veri toplamak için çok soyut kalır. Üçüncü düzey, ampirik verinin toplanmasında kavramı yeterli detaya ulaştırır. Kavramı ampirik veriyle eşleştirirken ana kavram değil boyutlar dikkate alınır. Boyutların farklı coğrafi, kültürel ve tarihsel mekânda nasıl seyahat ettiği boyut-gösterge ilişkisinde belli olur. Üçüncü düzeyde sıklıkla kullanılan temel örgütleyici araç olan ikame edilebilirlik veya eş-sonuçluluk (*equifinality*), aynı amaca giden farklı yollara işaret eder. İkincil ve temel düzeyler farklı bağlamları aşan ortak noktaların altını çizer. Göstergeler farklı ülke, kültür ve tarihsel dönemlerde işlevsel eş değerlikleri bulmaya yarar. Bazen gösterge düzeyi ve ikincil düzey arasındaki ilişki nedensel olabilir. Bu durumda gösterge düzeyindeki faktörler ikincil düzey boyutların daha inceltmiş bir nedensel analizini sunarlar. Araştırmacı hastalık-semptom modeli kullanıyorsa ikincil düzey boyutlar nedendir, göstergeler (semptom) ise sonuçtur; nedensel ok diğer yöne çevriliyorsa ikincil düzey değişkenler sonuç, göstergeler ise nedendir.⁷⁰ ‘Diplomatik özür’ kavramını inceleyen Özlük, ‘gerçek özrü’ ‘sahte özürden’ ayırmanın standartlarını belirleyen dört unsur sıralar: Materyal/pratik, normatif, pragmatik, hukuki/yasal boyutlar.⁷¹ Bu kavramın ikincil düzey boyutlarından ‘materyal/pratik boyuta’ ait göstergeler ikame edilebilirliğe örnektir. Eylem (örneğin Brandt’ın 1970’de Varşova Gettosu’ndaki Yahudi Anıtı önünde diz çökmesi), tazminat, kitap, film, müze, anıtlar gibi göstergeler VEYA ile birbirine bağlanır, veri toplamak için spesifiktir.⁷² İkincil düzey boyut ve göstergeler arasında hastalık-semptom ilişkisi ölçeklerde bulunmaktadır, ölçekler boyut ve göstergelerin tespitinde faydalı olabilir.

Goertz düzeyler arasındaki kuramsal ve matematiksel ilişkileri tarif eder (Tablo 2). Düzeyler arasında kurulan kuramsal ilişkiler ontolojik, nedensel, gerekli nedenlerin birleşimi, nedensel olmayan gerekli şartların birleşimi ve ikame edilebilirlik ilişkisidir. VE matematiksel prensibi GYŞ yapısına, VEYA ise AB yapısına karşılık gelir. VE ile VEYA sütunlarında kuramsal ilişkilerin bu prensiplerle etkileşimi, sembol sütununda bu ilişkilerin hangi şekillerle sembolize edildiği yer almaktadır. VE sadece ikame edilebilirlik ilişkisini dışlarken VEYA birleşimleri dışlar. Nedensellik ilişkisinin olduğu durumlarda zaman faktörü de vardır. Neden sonuçtan önce ya da aynı zamanda meydana gelebilir. Ontoloji, nedensel olmayan birleşimler ve ikame edilebilirlikte zaman faktörü yoktur. Dikkat çekici bir husus, beş ilişkiden bu üçünün nedensel olmadığıdır. Öte yandan, kavram analizi olgunun nelerden oluştuğunu açıklasa ya da nedensel olmayan boyutlar içerse de, bunlar temel düzeydeki nedensel

68 Goertz, *Social Science Concepts*, s. 44. Goertz küme kuramında Ragin’den faydalanır: bkz. Charles C. Ragin, *Fuzzy Set Social Science*, Chicago, The University of Chicago Press, 2000.

69 Charles T. Call, “Beyond the ‘Failed State’: Toward Conceptual Alternatives”, *European Journal of International Relations*, Cilt 17, No 2, 2011, s. 306–311.

70 Goertz, *Social Science Concepts*, s. 62–66.

71 Erdem Özlük, “Uluslararası İlişkilerde Özür Dilemek: Özürün Kuramı”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 11, No. 44, 2015, s. 56–62.

72 Özlük, “Uluslararası İlişkilerde Özür Dilemek”, s. 58.

kuramdan bağımsız düşünülemez. Bağımsız değişkenler tarafında nedensel birleşimler (iki düzeyli kuramlarda sonuç düzeyi adını alan - Şekil 1), bağımlı değişken (yukarıdan devrim) tarafında ise nedensel olmayan birleşimler ve ontoloji bulunur. Bu en açık şekilde gerek-yeter şartın nedensel ve nedensel olmayan birleşimlerinde ortaya çıkar.⁷³

Tablo 2: Kuramsal ve Matematiksel İlişkiler ⁷⁴

Kuramsal İlişki	VE	VEYA	Sembol	Zamansal Öncelik
Ontolojik	evet	evet	----- -----	hayır
Nedensel	evet	evet	—————→	evet
Gerekli nedenlerin birleşimi	evet	hayır	—————↔	evet
Nedensel olmayan gerekli şartların birleşimi	evet	hayır	- - - ← - - -	hayır
İkame edilebilirlik	hayır	evet	- - - - - →	hayır

İkincil düzey boyutlar düzey bazında birbiriyle nasıl ilişkilendirilir? GYŞ kavram yapılarında nedensellik ilişkisi varsa ikincil düzey boyutlar arasında birbirine bağımlılık ve zamansal öncelik koşulu vardır. Protesto döngüsünün iki ikincil düzey boyutu derin, belirgin yapısal fay hatları VE kitle protestosu için fırsatların siyasal sistem tarafından mümkün kılınmasıdır. Her ikisi de birbiriyle karşılıklı etkileşim halindedir. Her ikisi de protesto döngüsünden önce ya da aynı anda meydana gelmiş olmalıdır. GYŞ tüm boyutların karşılıklı etkileşim içinde olduğu ve kavram için vazgeçilmez olduğu gerekçesine dayanır. AB yapısında ise artırılmalı bir yöntem izlendiğinden pek az etkileşim vardır.⁷⁵ Diplomatik özür kavramının ikincil düzey boyutları arasında ontolojik bir GYŞ ilişkisi tanımlanabilir. GYŞ yapısında herhangi bir boyutun yokluğu vakayı kavram kümesinden dışlar: “Sadece n kadar özellik varsa kavram da mevcuttur”. Fakat, GYŞ yapısında gerek-şartın metinden teşhis edilmesi mümkün olsa da yeter-şartın teşhisi zordur, çünkü yeterlilik kararını vermede eser sahibi daha çok tereddüt eder. Metinde hiçbir ipucu yoksa bağlama göre, tüm boyutların birleşik yeterliliğinden, yani eşit ağırlığından yola çıkılabilir. AB yapısında gerek-şartsız bir yeterlilik söz konusu olduğundan “eğer n kadar özellikten m kadar özellik varsa kavram da mevcuttur” formülü kullanılır, fakat eserlerde neredeyse hiç ifade edilmez. İkincil düzeyde boyutları listelemek yeterli değildir, (eğer varsa) temel düzey kavram ve ikincil düzey boyutlar arasındaki gerek-şart ilişkisi ve yeterlilik koşulu için de kriterler belirlenmelidir. Kavram yapısı metindeki ifade, örnekler ya da nicel ölçümün matematiği üzerinden tefsire gerek bırakmayacak şekilde açık olmalıdır.⁷⁶

73 Goertz, *Social Science Concepts*, s. 59-62.

74 Ibid., s. 54. Tablo 2 Türkçe'ye çevrilerek aktarılmıştır.

75 Goertz ve Mazur, “Mapping Gender”, s. 39-40.

76 Goertz, *Social Science Concepts*, s. 36-39. Ölçümden yola çıkarak kavram yapısını teşhis edebiliriz. Toplamsal, doğrusal yöntemle boyutların çoğaltıldığı çoğu nicel araştırma AB yapısı kullanır. Sıralama, aralık ve oran ölçeğinde büyük ihtimalle aile benzerliği yapısı vardır: Goertz ve Mazur, “Mapping Gender”, s. 32-38.

Bir eseri okurken kavramın ikincil düzey boyutlarının ağırlığı ya da ikame edilebilirliği nasıl anlaşılır? GYŞ yapısında, yazarın herhangi bir beyanı bulunmuyorsa boyutlar eşit ağırlıkta olacaktır. Korelasyonel, faktör analitik, istatistiksel teknikler otomatik olarak ağırlık saptar. İstatistiksel olmayan aritmetik yaklaşımlar genelde ortalamaları varsayar. Ağırlık saptama sorusu açık bir şekilde sorulmalı ve verilen ağırlıklar temellendirilerek ifade edilmelidir. GYŞ ve AB yapıları içinde ağırlık çeşitlendirilebilir. Genel bir yanlış varsayım GYŞ yapısını ikilik prensibiyle özdeşleştirmek ve kavramın boyutlarına ağırlık vermeyi göz ardı etmektir. Oysa, GYŞ yapısı bir boyutun diğerinden daha önemli olduğunu belirtir. Gerek-şart olan boyut gerek olmayan boyutlara kıyasla daha çok ağırlığa sahiptir, yani GYŞ süreklilik prensibiyle çelişmez. Giderek kirlense de hava yaşam için besine göre daha kolay elde edildiğinden besin daha önemli ya da daha ağır bir gerek-şarttır. Matematiksel olarak süreklilik ölçeğinde, örneğin bulanık mantığı kullanırsak, değişkenlere ağırlık vermede kavramsal sorun olmaz.⁷⁷ AB yapısında, örneğin üç ikincil düzey boyuta farklı ağırlıklar (5, 3, 2) verirsek ve toplam 6 ya da daha fazla değer olması kavramın varlığını teyit ediyorsa, ağırlığı 5 olan ilk boyut gerek-şart olur.⁷⁸

Belli bir kavram yapısı belli kavramsal, yöntemsel ve matematiksel sonuçlara götürür. Kavram yapılarını ikincil düzey boyutların ikame edilebilirlik derecesini gösteren bir ölçeğe yerleştirmek suretiyle yapının ne kadar liberal ya da muhafazakâr olduğu tespit edilebilir. İkame edilebilirlik, boyutların göreceli önemiyle (ağırlığıyla) ilgilidir. Ölçeğin bir ucundaki GYŞ yapısında ikame edilebilirlik hiç mümkün değilken, ortaya vardığımızda matematiksel ortalamanın alındığı bir ikame edilebilirlik mümkün olacak, diğer ucunda AB yapısında tam ikame edilebilirlik mümkün olacaktır. Tam ikame edilebilirliğe, yani birbirini yerine geçebilme durumuna eş-sonuçluluk denmektedir. Bulanık mantıkla, süreklilik prensibi uyarınca boyutlara 'az' ya da 'çok' var olmalarına göre sonsuz ölçekte değer verilebilir. Bulanık mantık matematiği GYŞ yapısına en alçak (EA) değer alınarak, AB yapısına en yüksek (EY) değer alınarak uygulanır. İkincil düzey boyutlar için tam ikame edilebilirlik söz konusu ise AB/VEYA/EY, hiç mümkün değilse GYŞ/VE/EA, tam ikisi arasında ise ortalama ve korelasyon içeren bir yapı tespit edilir.⁷⁹

Goertz, ölçüm için Aristotelesçi mantığa sembolik ve matematiksel altyapı sunan Boole cebirini uygulamak yerine bulanık mantığı tercih etmiştir. Bununla birlikte kodlamada teamülen Boole cebri gibi 0 ve 1 değerlerini esas almıştır. Peru'da García ve Arjantin'de Menem dönemlerinin popülizm kavramına ait bir dışsal kapsam olduğu önermesinin değeri nedir? Kavramın ikincil düzeyinde GYŞ ile bağlanıp kesişim kümesi oluşturan A VE B boyutlarının Peru ve Arjantin vakasında mevcut olduğundan bu önerme doğrudur. Boyutlar ikili ölçekte ilişkilendiriliyorsa, Boole cebriyle boyutun varlığı 1 ve yokluğu 0 ile temsil edilir: A=1, B=1 ise önermenin değeri 1'dir, yani önerme doğrudur; A=1, B=0 ise önermenin değeri 0'dır, yani yanlıştır. Klasik ve yeni popülizmi, yani popülizme götüren eş-sonuçluluğu içeren popülizm (P) kavramı şöyle formüle edilir: $P = (A \text{ VE } B) \text{ VE } ((C1 \text{ VE } D1) \text{ VEYA } (C2 \text{ VE } D2))$. Bulanık mantıkta örneğin, C1=0.75, D1=0.50 ise küçük parantezin değeri 0.50'dir; C1 VE D1=0.50, C2 VE D2=0.75 ise büyük parantezin değeri 0.75'tir. İkame edilebilirlik ölçeği bize hem kavram oluşturma stratejisi önerir hem de bulanık mantık matematiği ile istatistiksel ölçümleri karşılaştırma fırsatı sunar. EA, EY, ortalama ve korelasyon farklı sonuçlara götürür. Eğer tüm ikincil düzey boyutlar aynı değerdeyse EA, EY ve ortalama matematiği her ölçümde eşit değer verir.

⁷⁷ Goertz, *Social Science Concepts*, s. 46–50.

⁷⁸ Ibid., s. 104.

⁷⁹ Ibid., s. 42–46.

Boyutların değeri farklılaştıkça ölçüm sonucu da farklılaşır. Burada GYŞ ve AB yapılarının istatistiksel ölçümlerden daha iyi ya da kötü olduğu değil, 'farklı' olduğu vurgulanmaktadır.⁸⁰

İkincil düzeyde karma ilişkilere de rastlanır. 'Rekabetçi Otoriteryanizm' başlıklı eserinde Levitsky ve Way'ın ikincil düzeyde hem GYŞ hem AB yapısı kullandığı teşhis edilebilir. Rekabetçi otoriteryanizm (RO) kavramının dört boyutu GYŞ/VE/EA matematiksel ilişkisiyle bağlanır: Tam otoriteryanizm kriterlerinin sağlanmaması (iki kriter birbirine AB/VEYA/EY ile ilişkilendirilir) (A), genel seçim hakkı (B), seçilen hükümetlerin vesayet altında ciddi anlamda sınırlanmaması (C) ve şu kriterlerden en az bir tanesinin sağlanması (D) [adil olmayan seçimler (D1), sivil hakların çiğnenmesi (D2), rekabetin eşit şartlarda olmaması (D3)].⁸¹ 'En az bir tanesinin' ifadesi dördüncü gerek-yeter şartın üç boyuttan biri olabileceğini, yani D1, D2 ve D3'ün VEYA ile bağlandığını gösterir. "Aşağıdaki göstergelerden en az bir tanesine dair kanıtın sağlanması oyun sahasındaki rekabetin eşit şartlarda olmadığı değerlendirmesini yapmaya yeterlidir"⁸² ifadesi D3'e ait göstergelerin VEYA ile bağlandığını ortaya koyar. Ekvator'da Rafael Correa ve Peru'da Alberto Fujimori döneminin rekabetçi otoriteryanizmin dışsal kapsamında olduğu önermesini ele alalım.⁸³ Dört GYŞ boyutunun teyit edilmesi, AB yapısına örnek teşkil eden ilk ve son boyuttaki kriterlerden en az bir tanesine dair göstergenin kanıtı bu önermeyi doğrulamaktadır: RO= (A1 VEYA A2) VE B VE C VE (D1 VEYA D2 VEYA D3). Ekvator ve Peru için önerme doğrulanırken, Şili ya da Uruguay vakalarında kriterlere dair göstergenin kanıtlanamaması (D1=0, D2=0, D3=0) bu vakalar için rekabetçi otoriteryanizm önermesini yanlışlar.

İki Düzeyli Kuramlar

Hologram benzetmesinde açıklandığı gibi, kavramlar kuramların yapı taşları olduğundan üç düzeyli kavram yapısındaki unsurlar iki düzeyli kuramlarda (fakat farklı birleşimlerle) karşımıza çıkar. Üç düzeyli kuramlarda temel ve ikincil düzeyler kuramsaldır. Ölçüm ve veriyle ilgili olan üçüncü düzey kuramsal olmadığından, üç düzeyli değil iki düzeyli kuramlardan bahsedilir. Bu anlamda, kavram analizi kuram analizine giriş niteliğindedir. Temel düzeydeki değişkenler kuramı oluştururken ikincil düzeyde bağımsız değişkenler olan kavramlar ve boyutları bulunur. Ana kuramsal argümanlar içinde yer almasalar da ikincil düzey boyutlar kuramsal anlamda önemlidir. İkincil düzeyde temel düzey olguyu tanımlayan ya da açıklayan çeşitli mekanizmalar vardır. Temel düzeydeki açıklayıcı kuram ve üç düzeyli kavramın bileşenleri arasındaki benzerlik tutarlılık göstergesidir. Sonuç düzeyi, temel düzeydeki bağımlı değişken ve ikincil düzey boyutlar arasında bağlantı kurar.⁸⁴ Temel düzeyde bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında genelde iki tür mantıksal ilişki bulunur: 'Gerekli nedenlerin birleşimi' değişkenlerin sonucu üretmek için tek tek gerekli ve birlikte yeterli olduğuna işaret eder; eş-sonuçlulukta değişkenler sonucun oluşması için tek tek yeterlidir, ama gerekli değildir, ikame edilebilirler.⁸⁵

80 Ibid., s. 39–46.

81 Steven Levitsky ve Lucan A. Way, *Competitive Authoritarianism*, New York, Cambridge University Press, 2010, s. 365–368.

82 Ibid., s. 368.

83 Bkz. Steven Levitsky ve James Loxton, "Populism and Competitive Authoritarianism in Latin America", Carlos de la Torre (der.), *Routledge Handbook of Global Populism*, Londra, Routledge, 2018, s. 334–350.

84 Gary Goertz ve James Mahoney, "Concepts in Theories: Two-Level Theories", *Social Science Concepts*, Princeton and Oxford, Princeton University Press, 2006, s. 238, 245.

85 Charles C. Ragin, *The Comparative Method: Moving Beyond Qualitative and Quantitative Strategies*, Berkeley, The University of California Press, 1987.

Bu bölümde eser bazında analizi yapılan kuramlar, temel düzeyde bu iki tür mantıksal ilişkiye örnek teşkil etmektedir: Gerekli nedenlerin birleşimi (yukarıdan devrim) ve eş-sonuçluluk (barış).⁸⁶ Trimberger'in Japonya, Türkiye, Mısır ve Peru vakalarını karşılaştırdığı 'Yukarıdan Devrim'⁸⁷ başlıklı çalışmasında temel düzeyde bağımlı değişken yukarıdan devrim iken, bağımsız değişkenler bürokratların yönetimi ele geçirmesi ve devletin çöküşüdür. Tablo 2'de belirtildiği gibi gerekli nedenlerin birleşiminde değişkenler zamansal sıralamaya tabidir. Goertz, Diehl ve Balas, askeri çatışmanın neden ve nasıl sonlandığına odaklanan bir yaklaşımla barış ölçeği oluşturmuştur.⁸⁸ Savaş barışın çöküşü olarak tanımlayan 'barış' kuramı temel düzeyde eş-sonuçludur: Bağımlı değişken 'barışa' götüren bağımsız değişkenler rekabet, negatif ve pozitif barıştır (Şekil 2). Eş-sonuçlu barış kuramında değişkenler arasında zamansal öncelik yoktur.

Kuramları temel düzeyde matematiksel formül haline getirmek için değişkenler arasındaki mantıksal ilişkileri ele almak gerekir. Temel düzey kuramda bağımlı değişkenin Y, nedensel etkenlerin X ve Z olduğunu varsayalım. Gerek-şartın birleşimi yapısında formül şudur: $Y=X*Z$ ($Y=X$ VE Z). Eş-sonuçlulukta sadece Y'nin oluşmasına götüren farklı yollar vardır: $Y=X+Z$ ($Y=X$ VEYA Z). Denklemden hem gerek-şart hem de eş-sonuçluluk bulunan melez yapılar da karşımıza çıkabilir: $Y=(U*X)+(U*Z)$.⁸⁹ Gerekli nedenlerin birleşimini örnekleyen yukarıdan devrimde (YD), bürokratların yönetimi ele geçirmesi (BY) ve devletin çöküşü (DÇ) birlikte sonuca götürür ($YD=BY*DÇ$). Eş-sonuçlu barış kuramında rekabet (R), negatif barış (NB) ve pozitif barış (PB) barışa (BA) götüren farklı yollardır ($BA=R+NB+PB$).

Temel ve ikincil düzey arasındaki ilişkiyi ifade etmek için üç düzeyli kavramlarda da kullanılan nedensellik, ontoloji ve ikame edilebilirlik mantıksal formları kullanılır. Temel düzeydeki değişkenlere yönelerek şu soru sorulur: İkincil düzey nedenler nasıl bu değişkenlere götürmüştür? Tablo 2'de belirtildiği gibi, düzeyler arasında nedensellik ilişkisi varsa zamansal anlamda daha uzak (ikincil düzey) ve daha yakın (temel düzey) nedenler söz konusudur. Düzeyler arasında ontolojik bir ilişki kurulursa ikincil düzey değişkenler temel düzey değişkenleri oluşturan tanımlayıcı öğeleri, onu meydana getiren parçaları temsil eder. Temel düzey bağımsız değişkenlerin 'neden' belli bir etkide bulunduğunu açıklar. Düzeyler arasında nedensel olmayan bir ilişki ikame edilebilirlik, aynı sonuca götüren farklı araçlardır. İkincil ve temel düzey arasında ilişki ikame edilebilirlikle ifade edilmişse, temel düzey vakalar arası ortak olan bir öğeyi işaret ederken ikincil düzey değişkenler temel düzeyin ortaya çıkışında vakalar arası farklılıkları gösterir.⁹⁰

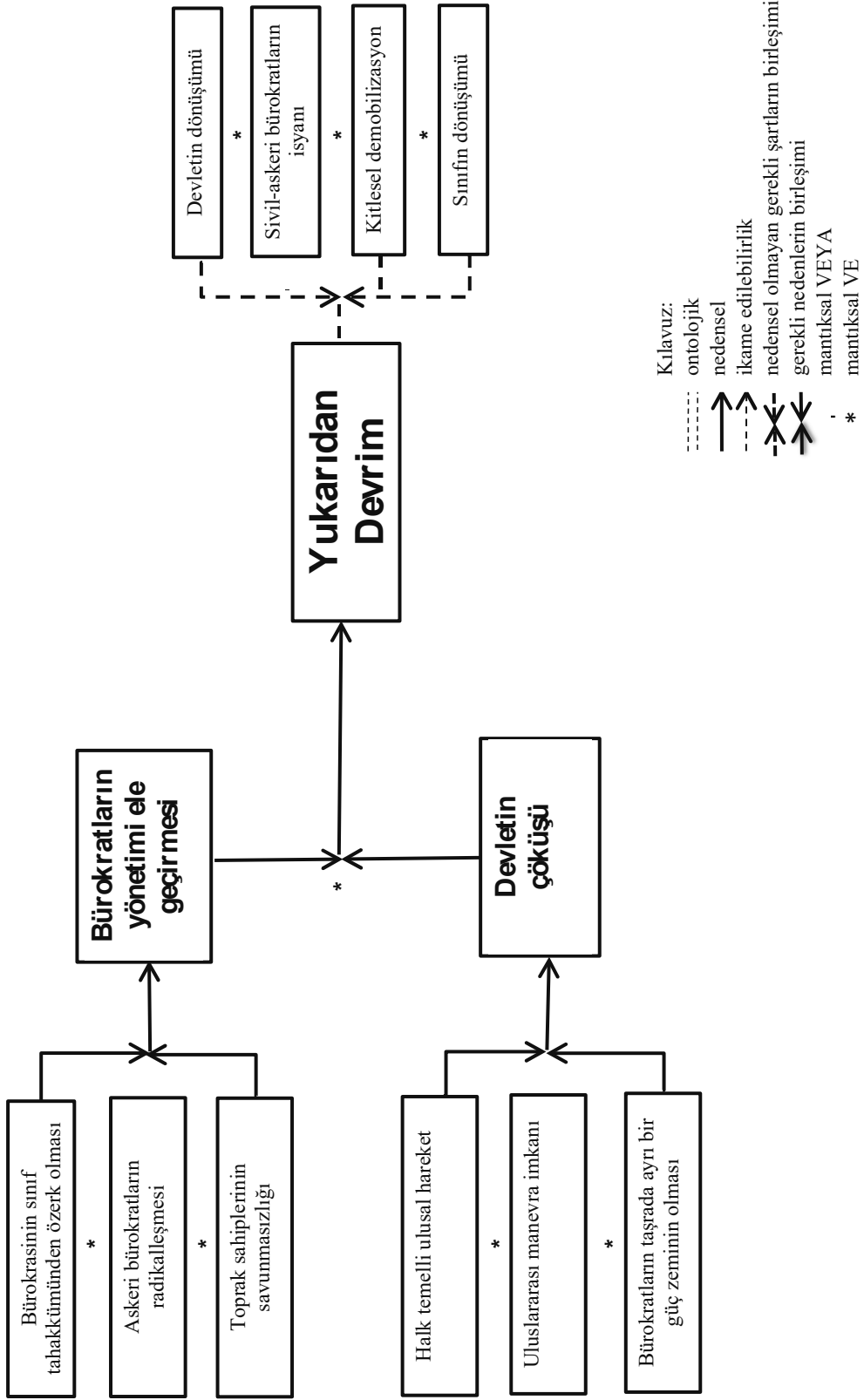
86 Burada, kuramsal ve matematiksel ilişki örnekleri sunmak amacıyla analiz yapılmaktadır. Kuramları tartışmak makalenin amacını ve sınırlarını aşar.

87 Ellen Kay Trimberger, *Revolution From Above: Military Bureaucrats and Development in Japan, Turkey, Egypt and Peru*, New Brunswick, NJ, Transaction Books, 1978. Kuram yapısının tespiti ve görselleştirme için bkz. Mehtap Söyler, *The Turkish Deep State: State Consolidation, Civil-Military Relations and Democracy*, Londra ve New York, Routledge, 2015, s. 37-38.

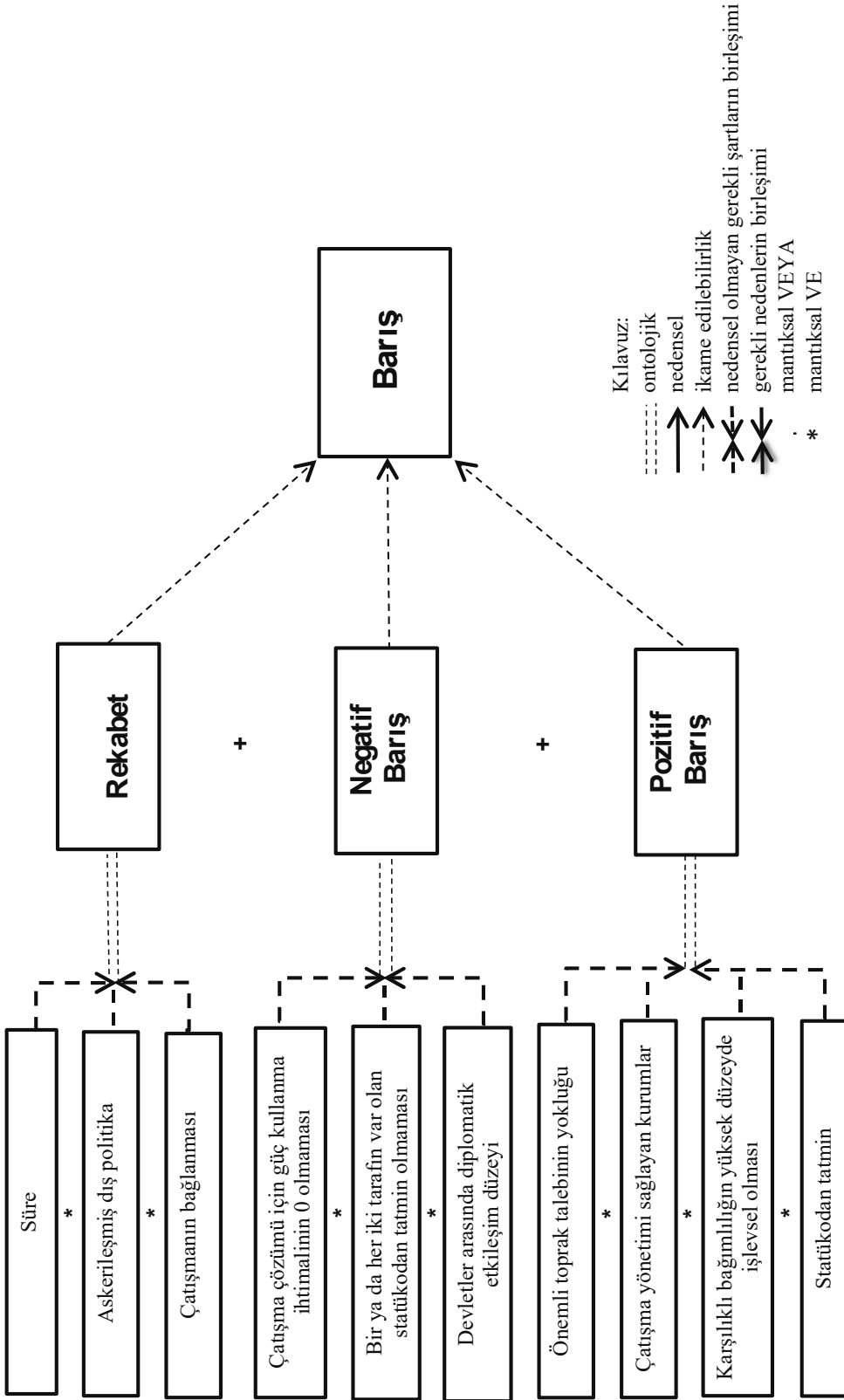
88 Gary Goertz, Paul F. Diehl, ve Alexandru Balas, *The Puzzle of Peace: The Evolution of Peace in the International System*, Oxford, Oxford University Press, 2016, s. 23-55.

89 Goertz ve Mahoney, "Concepts in Theories", s. 240-241.

90 Ibid., s. 241-245.

Şekil 1: İki Düzeyli Kuramlar: *Yukarıdan Devrim* (Trimber ger, 1978)

Şekil 2: Uluslararası Sistemde Barışın İki Düzeyli Modeli (Goertz, Diehl , Balas, 2016)

İkincil düzey, temel düzeye tabi olan ve nedensellik çıkarımlarında temel rol oynayan değişkenleri barındırır. Yukarıdan devrim kuramında temel ve ikincil düzey arasında nedensellik bağı vardır. İkincil düzey değişkenler olan bürokrasinin sınıf tahakkümünden özerk olması (A) VE askeri bürokratların radikalleşmesi (B) VE toprak sahiplerinin savunmasızlığı (C) zamansal anlamda daha yakın nedenler iken, bürokratların yönetimi ele geçirmesi (BY) daha uzak nedendir ($BY=A*B*C$). Aynı şekilde, halk temelli ulusal hareket (D) VE uluslararası manevra imkânı (E) VE bürokratların taşrada ayrı bir güç zemininin olması (F) birleşerek devletin çöküşüne (DÇ) yol açan nedenlerdir ($DÇ=D*E*F$). İkincil düzey değişkenler, bürokratların yönetimi ele geçirmesine ve devletin çöküşüne göre zamansal önceliğe sahiptir. Barış kuramında ikincil düzeydeki değişkenler temel düzeye 'nedensel olmayan gerekli şartların birleşimi' mekanizmasıyla bağlanır. Süre (A) VE askerileşmiş dış politika (B) VE çatışmanın bağlanması (C) rekabetin (R) unsurlarıdır ($R=A*B*C$). Çatışma çözümü için güç kullanma ihtimalinin 0 olmaması (D), bir ya da her iki tarafın var olan statükodan tatmin olmaması (E), devletler arası diplomatik etkileşim düzeyi (F) negatif barışın (NB) unsurlarıdır ($NB=D*E*F$). Önemli toprak talebinin yokluğu (G), çatışma yönetimi sağlayan kurumlar (H), birbirine bağımlılığın yüksek düzeyde işlevsel olması (I) ve statükodan tatmin (J) pozitif barışın (PB) unsurlarıdır ($PB=G*H*I*J$).

Sonuç

Sartori geleneği geçerliği yüksek kavram ve kuramlar geliştirilmesine yardımcı olmuş, araştırmaya geniş yelpazede etki ederek, sosyal bilimlerde bilimsel istikrar ve birikime katkı sağlamıştır. Bu makale, kavramın yöntem sorununda merkezi konumunu vurgulamak amacıyla öncelikle kavramın yanlış kullanımına değinmiştir. Gerek genelleme merdiveni metaforu gerek demokrasi yazınından örneklerle tanıtılan GYŞ ve AB prototip kavram yapıları yardımıyla, sık rastlanan bir kötü kullanım olan kavramı esnetmeye karşı çözümler önermiştir. Var olan ya da geliştirdiğimiz kavram ve kuramların yapısını tespit etme, yazındaki kavram ve kuramlar içindeki hipotezleri belirgin kılma, barındırdıkları mantıksal ilişkileri matematiksel formül haline getirme ve görselleştirmeye yönelik geleneğin rehberini sunmuştur. Popülizm, rekabetçi otoriteryanizm, sosyal adalet, başarısız devlet ve diplomatik özür kavramlarının içerdiği kuramsal ve matematiksel ilişkileri eser bazında incelemek, kuram analizini yukarıdan devrim ve barış kuramları üzerinden örneklendirmek suretiyle özgün katkıda bulunmuştur.

Korelasyonel ve ontolojik nedensellik anlayışı arasındaki ayrım, meta-yöntembilimsel bir tartışmaya bağlanır. J. S. Mill sosyal bilimlerde fiziği temel bilim olarak almış, çoğu nicel araştırmacı onu izlemiştir. Goertz ise tipik sosyo-politik olguların ve kurumların niteliğinin kimyasal element modeline daha yakın olduğu argümanıya, kimyayı temel alarak kavramlara ontolojik yaklaşımı benimsemiştir. Pozitif bilimlerde fizik ve kimya nasıl eşit ve meşruysa, sosyal bilimlerde de korelasyonel ve ontolojik yaklaşım eşit meşruiyettedir. Ders kitapları standart nicel, istatistiksel ölçümler yanında 'en alçak' ve 'en yüksek' değerleri temel alan mantıksal yapıları ve matematiksel ilişkileri de göz önünde bulundurmalıdır.⁹¹ Elbette kavramlar ve onların kuramlar içindeki ilişkilerinin, yapısal çeşitliliğin, matematiksel formülasyon tekniklerinin, kavram ve kuram testine uygun ampirik (bulanık küme,

91 Goertz, *Social Science Concepts*, s. 66–67.

istatistik, vb.) yöntemin incelenmesi gelişime açıktır. Sartori geleneğinin bu hususlarda gelecekte de rehberlik edeceği ifade edilebilir. Çoğumuzun sezgisel olarak bildiği, fakat her seferinde tekrar keşfetmek zorunda kaldığı kavram ve kuram analizinin açık ve şeffaf hale gelmesi araştırmaların sağlamlık ve geçerliğine katkıda bulunacaktır. Goertz ve Mahoney'in deyişiyile, "geçerli kavramlar yoksa, kuramlarımızın değeri azdır."⁹²

92 Goertz ve Mahoney, "Concepts in Theories", s. 268.